

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Bakalářská práce

Lucie Schneiderová

Znaková zásoba ČZJ v oblasti lingvistické terminologie

Czech Sign Language Vocabulary in a Specific Area of Linguistic Terminology

Praha 2018

Vedoucí práce: Mgr. Hana Prokšová, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala především **Mgr. Haně Prokšové, Ph.D.**, za cenné rady v průběhu vedení mé práce, za obrovskou podporu, bezbřehou trpělivost a veškerý čas, který mi při konzultacích věnovala.

Děkuji také **Mgr. Denise Lachmanové** za ochotné poskytnutí videozáznamu tlumočené výuky, který jsem využila ve výzkumné části bakalářské práce. Touto cestou bych také chtěla poděkovat **Mgr. Radce Novákové**, která mi věnovala čas pro konzultaci formálních podob všech analyzovaných znaků, a nadto mi poskytla prozatím nepublikovaný slovník, **Mgr. Lence Okrouhlíkové, Ph.D.**, za konzultaci k popisu artikulace znaků a **Bc. Kateřině Liškové** za překlady do anglického jazyka.

Mgr. Nadě Hynkové Dingové, Ph.D., děkuji za všechny podněty k první verzi práce, které nemalou měrou napomohly k vytvoření této varianty. Mé velké poděkování patří také všem vyučujícím oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK, kteří mi byli nápomocni svou radou, kdykoli jsem ji potřebovala.

V neposlední řadě patří vřelé poděkování mojí rodině, partnerovi a přátelům, kteří mi byli po celou dobu psaní práce velkou oporou.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 31. července 2018

.....

Lucie Schneiderová

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je zmapovat vybrané znaky českého znakového jazyka z oblasti lingvistické terminologie. Na základě odborné literatury se zaměřuje na výklad toho, jak je pojímána odborná terminologie jakožto konkrétní oblast lexika a jaké postavení a specifika má ve znakových jazycích. Ve druhé části práce je vytvořen přehled vybraných znaků z lingvistické terminologie českého znakového jazyka užitých při tlumočení předmětu Současný český jazyk I – morfologie na oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK. Jejich analýza se zaměřuje zejména na formální a sémantickou motivaci znaků, resp. slovtvorný princip jejich utvoření (motivovanost, kalkování, skládání aj.). Následně jsou analyzované znaky porovnány s jejich ekvivalenty ve slovnících český jazyk – český znakový jazyk, které se zaměřují na lingvistickou terminologii. Sesbíraný materiál by mohl sloužit nejen ke sjednocování znakové zásoby používané v oblasti lingvistiky a při výuce, ale také jako učební pomůcka pro budoucí tlumočníky na Ústavu jazyků a komunikace neslyšících, výběrově i pro učitele dětí s vadou sluchu.

Klíčová slova: český znakový jazyk, lingvistická terminologie, lingvistická terminologie v ČZJ, motivace znaků v ČZJ, odborná terminologie, slovníkové vyjádření, znaková zásoba ČZJ

Abstract

The thesis aims to describe selected signs that describe linguistic terminology in Czech Sign Language. Based on academic literature the first section explains the terminology as a part of the lexicon and the specific position it has in signed languages. The research section presents selected Czech Sign Language signs used for interpreting in the seminar called Contemporary Czech Language I – Morphology in the Deaf Studies programme at the Faculty of Arts, Charles University. The formal and semantic motivation of signs is analysed, i.e. the word-formation principles (such as arbitrariness, iconicity, calquing etc.). The signs are then contrasted with their equivalents in Czech – Czech Sign Language linguistic dictionaries. Collected data might serve as a guideline for terminology unification in the field of sign linguistics and in class instruction, as well as in training of new interpreters at the Institute of Deaf Studies, alternatively in instruction of deaf pupils.

Key words: Czech Sign Language, linguistic terminology, linguistic terminology in Czech Sign Language, motivation of signs in Czech Sign Language, technical terminology, Czech Sign Language vocabulary

Obsah

Úvod.....	7
1 Terminologie.....	9
1.1 Odborná terminologie.....	9
2 Definice odborného termínu	10
2.1 Vlastní definice odborného termínu	13
2.2 Lingvistický termín v českém jazyce	13
2.2.1 Procesy utváření termínů českého jazyka	14
2.3 Lingvistický termín v českém znakovém jazyce	16
2.3.1 Procesy utváření nových znaků v cizích znakových jazycích.....	17
2.3.2 Procesy utváření termínu v českém znakovém jazyce	19
2.4 Zavádění odborného termínu ve výuce	31
3 Analýza materiálu	33
3.1 Analyzovaný zdroj.....	33
3.2 Výběr znaků.....	35
3.3 Metodologie zpracování	35
3.3.1 Glosa pro znak / možná glosa pro znak.....	35
3.3.2 Popis artikulace	36
3.3.3 Formální podoba	38
3.3.4 Překlad do ČJ	41
3.3.5 Slovníkový význam.....	41
3.4 Porovnání se slovníky.....	42
3.4.1 Slovníky	42
3.4.2 Porovnání materiálu se slovníky	46
Závěr.....	50
Použitá literatura a zdroje:.....	51
Přílohy	55
Příloha I	55
Příloha II	62
Příloha III.....	64
Příloha IV	71

Úvod

Ve své bakalářské práci se budu zabývat odbornou slovní zásobou a tvorbou termínů, zejména znakovou zásobou ČZJ v oblasti lingvistické terminologie. Toto téma jsem se rozhodla zpracovat z toho důvodu, že u nás zatím chybí komplexní přehled užívané odborné znakové zásoby pro oblast lingvistiky na vysokoškolské půdě¹. Jako studentka lingvisticky zaměřeného oboru a začínající tlumočnice jsem cítila absenci podobného materiálu. Ráda bych svou prací přispěla ke zmapování oblasti odborné terminologie. Za potřebné bych do budoucna považovala oficiální zpracování, zpřístupnění a sjednocení potřebných termínů.

Uváděná bakalářská práce je rozčleněna na dvě základní části. První část práce bude věnována odborné terminologii jako konkrétní součásti lexika. Přinese přehled vývoje odborného termínu v proměnách času a dále se zaměří na způsob tvoření odborného lexika v obou jazycích. Zvláštní pozornost budu věnovat oblasti lingvistické terminologie a popisu lingvistického termínu v českém jazyce a českém znakovém jazyce. Vycházet budu z odborné bohemistické literatury a z literatury zpracovávající danou oblast ve znakových jazycích a cílem bude vytvořit na základě těchto zdrojů a zkoumaného materiálu souhrnný přehled možností tvorby odborné terminologie, a to převážně v českém znakovém jazyce.

Ve druhé části práce budu analyzovat vybrané termíny získané z videonahrávky předmětu Současný český jazyk I – morfologie, který byl tlumočen do českého znakového jazyka na oboru Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Termíny následně porovnáím s jejich ekvivalenty ve slovnících zaměřujících se na určité oblasti lingvistické terminologie² a zjistím tak, zda jsou termíny v některém z materiálů zaneseny a pokud ano, zda se tato podoba shoduje s mým materiálem.

Tento výzkum by měl naznačit, zda je nebo není odborná slovní zásoba sjednocená a jestli je utvářena způsoby, které jsem uváděla v první části své práce. Měl by také ukázat, zda jsou v rámci analyzovaného vzorku některé způsoby tvoření odborných termínů v českém znakovém jazyce častější než jiné.

¹ Chystá se publikace Terminologického slovníku český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky (Nováková – Okrouhlíková, zatím nepublikováno), který mapuje termíny a jejich znakové ekvivalenty používané při výuce na FF UK.

² Slovník český jazyk – český znakový jazyk: Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol (Šúchová – Vysuček – Nováková, 2007), Lexikologie pro základní školy (FF UK, 2003) a Terminologický slovník český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky (Nováková – Okrouhlíková, zatím nepublikováno).

Výsledkem mé práce by tedy měl být přehled (nikoli slovníkový) vybraných lingvistických termínů českého znakového jazyka, který bude demonstrovat takovou podobu znaků, jakou v hodinách skutečně použila tlumočnice. Měl by ukázat tendence odborné terminologie českého znakového jazyka, případná úskalí její produkce a percepce a shody a rozdíly v produkci odborných lingvistických termínů se slovníky.

1 Terminologie

Základními atributy, produkcí a uplatněním termínů se zabývá terminologie (Martincová, in: ESČ, 2002, s. 489), jakožto „*interdisciplinární vědní obor, uplatňující aspekty lingvistické, filozofické (vztah mezi termínem a pojmem) i poznatky konkrétního oboru*“ (Bozděchová, 2016, s. 15). Příbuzným oborem, jehož funkcí je tvorba terminologických slovníků, je terminografie³.

Martincová (in: ESČ, 2002, s. 489) dále uvádí, že terminologie může být vymezena také jako soubor termínů daného vědního oboru (např. terminologie lingvistická, geografická, atd.) a v tomto případě lze využít také označení *odborné názvosloví*. Normalizací poté nazýváme jev, který vzniká díky potřebě upevňovat a spravovat názvosloví dílčích oborů, a můžeme ji definovat jako „*kolektivní stanovení názvosloví, kterého se má závazně užívat*“ (Martincová, tamtéž).

1.1 Odborná terminologie

Odborná terminologie tvoří velmi významnou, obsáhlou a nejvíce se rozšiřující složku slovní zásoby jazyka (Bozděchová, 2006, s. 16). Machová (1995, s. 152) také konstatuje, že „*pohyb ve speciální slovní zásobě je mnohem rychlejší, než pohyb ve všeobecné slovní zásobě*“. Velké množství odborných (obzvláště víceslovných) termínů vzniká jako reakce na stále větší množství objektů, které je třeba pojmenovat, avšak nestačí na to prostředky kteréhokoli přirozeného jazyka. Tato skutečnost sice představuje pojmenovací problém, současně však zrcadlí „paměť“ určitého oboru a vypovídá o jeho vývoji, který můžeme sledovat právě na terminologii. Ta se totiž spolu s novými potřebami každého oboru rozvíjí a mění, zpravidla můžeme hovořit o zpřesňování (Bozděchová, 2006, s. 16).

„*Od počátku vývoje češtiny jako kulturního jazyka se potvrzuje, že jedním z předních úkolů kultury jazyka je doplňování dosavadní zásoby odborných pojmenování ať už dotvářením termínů živelně vzniklých, nebo přetvářením termínů starších, anebo i adaptováním termínů přejímaných z cizích jazyků*“ (Poštolková, 1984, s. 17). Stejná váha je však podle Poštolkové (1984, s. 17) kladena i na zpřesňování významu již vzniklých termínů, jejich specifikaci, nebo

³ K terminografii více např. Machová, 1995, s. 138.

na třídění termínů do skupin podle rysů podobnosti. To vše spadá do terminologického postupu, který je obvykle nazýván *propracováním názvosloví*.

Jak již bylo uvedeno výše, porovnáme-li složení lexik současných jazyků, odborná slovní zásoba bude představovat jejich nejobsáhlejší a nejvíce se rozšiřující složku. K tomu uvádí také Bozděchová (2006, s. 54), že „*vlastní tvoření (nových) termínů i pojmenovací postupy využívající již existující termíny jsou motivovány potřebou pojmenovat (nové) pojmy pro rozvoj poznání a komunikace v dané odborné oblasti*“.

2 Definice odborného termínu

Vymezení pojmu *odborný termín* prošlo v průběhu času četnými úpravami a změnami, které byly způsobeny jednak dobou, ve které daná definice vznikla, jednak také autorovým náhledem na problematiku. Níže předkládám chronologicky řazený výběrový přehled, který vychází z Roudného článku *Z historie českých definic odborného názvu* vydaného v roce 1977.

Poprvé se s termínem setkáváme v překladových česko-německých a německo-českých slovnících (Kottův Česko-německý slovník, Německo-český slovník vědeckého názvosloví), kde k němu nacházíme český překlad *název, výraz, slovo*. Nikoho by po dlouhý čas nenapadlo uvažovat o termínu, a už vůbec ne o terminologii, na teoretické rovině. První takové úvahy o termínu přichází v roce 1935, kdy publikuje svůj článek „O lexikálním plánu hospodářského jazyka“ známý rusista L. Kopeckij v časopise *Slovo a slovesnost*. Termínem nazývá „*takové slovo, které má v odborném jazyku přesný a jednoznačný význam a které, i když se vyskytne v jazyku hovorovém, je považováno jako slovo náležející k některé odborné oblasti, např. slovo volt, turbína, deviza, faktura, objednávka a p*“ (Kopeckij, 1935, s. 120–122).

Následující definice Aloise Jedličky, založená na obecně, a po delší čas, sdíleném chápání termínu, byla pro terminologii velice zásadní. „*Termín v tomto širším, ale běžném pojetí, je lexikálně sémantická jednotka odborné funkce spisovného jazyka, která má přesný význam, daný v odborné oblasti definicí, konvencí nebo kodifikací*“ (Jedlička, 1948, s. 31). Tento výklad termínu se ujal a přetrvává s menšími obměnami, kdy je zpřesňován nebo, naopak zjednodušován, až do dnešní doby.

Z Jedličkova podání čerpají i autoři Příručního slovníku jazyka českého, kteří v rozmezí let 1951–1953 přichází s touto definicí: „*termín (zast. terminus) název, zpr. odborný, pojmenování, zvl. s přesným významem a jednoznačné. – Ling. lexikálně sémantická jednotka, mající přesný a jednoznačný význam, zpr. odborný*“ (PSJČ, s. 95).

V polovině padesátých let Karel Sochor formuluje další ohraničení odborného termínu, a to v Příručce o českém odborném názvosloví. Kromě toho, že využívá informace již použité v předcházejících formulacích, nahlíží také pojem z dalšího úhlu pohledu a zaměřuje se převážně na otázku, jak se odborný termín liší od běžné slovní zásoby. Uvádí, že úlohou odborného termínu je dát název pojmům z konkrétního odvětví lidské činnosti. Poukazuje zde na fakt, že právě odborník si jen těžko vystačí pouze s obecně používanou slovní zásobou, kterou zná běžná populace. V rozhovorech se svými kolegy využívá navíc právě specifickou odbornou terminologii, bez níž by nebylo možné postihnout veškerá specifika daného oboru.

Autor vymezuje termín ve své knize několikrát, pokaždé se zaměřením na jinou podoblast odborné terminologie. Hned v úvodu druhé části první kapitoly můžeme najít tuto definici: „*Termín (...) jako každé jiné slovo je jednotkou slovní zásoby, t. zv. lexikální jednotkou, a jeho úkolem je pojmenovat pojmy vlastní určitému oboru, ať již vědeckému nebo praktickému. Je to základní stavební materiál odborného vyjadřování a vyniká významovou určitostí, přesností a jednoznačností. Tím se právě liší od slov ostatních*“ (Sochor, 1955, s. 8). Na další straně Sochor své pojetí ještě více rozvíjí: „*Termín je tedy pojmenování, které odborník potřebuje pro svůj obor navíc ve srovnání s běžně užívanou slovní zásobou. V odborném textu termín tvoří stálý prvek. Je to konstantní lexikální jednotka, které odborník užívá ve spojení se slovy běžné slovní zásoby*“ (Sochor, 1955, s. 9).

Zásadní tvrzení, ze kterého následně vychází i další autoři při formulování definice termínu, totiž že každý termín svým významem souvisí se systémem ostatních termínů daného oboru, uvádí Sochor ve své publikaci takto: „*Posuzujeme-li odborný název po stránce významové platnosti, vidíme, že je přesným jazykovým vyjádřením pojmu, který patří do systému daného oboru. Význam každého odborného slova se musí mezi odborníky ustálit v určité terminologické platnosti*“ (Sochor, 1955, s. 9–10).

K původní myšlence L. Kopeckého se v roce 1963 ve svém díle Studie o spisovném jazyce vrací B. Havránek. Ten uvádí, že „*do odborného názvosloví zahrnují se jednak (...) jednoznačná slova, kterých se užívá v jediném oboru a která v základě podržují svůj odborný význam, i vyskytnou-li se v řeči o oboru jiném nebo v běžném jazyce*“ a navíc ještě dodává, že druhou skupinou jsou „*automatizovaná slova a sousloví, tj. slova mající určitý ustálený význam v jednom oboru, ale význam jiný v oboru jiném nebo v běžném jazyce sdělovacím*“ (Havránek, 1963, s. 81).

V českém prostředí definici termínu napomohla další z formulací, tentokrát uvedena v díle J. Horeckého z roku 1956 – Základy slovenskej terminologie. Ten, soudě podle užitého slova „sústava“, vychází z výše zmiňovaného Sochora a uvádí, že „*termín je pomenovanie*

pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru“ (Horecký, 1956, s. 43). Další důležitou publikací je sborník *Problémy marxistické jazykovědy*, který vydalo roku 1962 Nakladatelství Československé akademie věd. Najdeme v něm totiž stat' Karla Hausenblase, která nese název *K specifickým rysům odborné terminologie*. Termín zde vymezuje následovně: „*Termín je pojmenování, resp. pojmenovací jednotka, která má vzhledem k sdělovacím potřebám odborné oblasti, v níž se jí užívá, specificky vymezený význam“* (Hausenblas, 1962, s. 248).

Autor dále uvádí další oblasti, které by bylo nutné specifikovat, aby bylo pojetí termínu úplné. Uvádí, že nejpalčivějším problémem se mu nakonec nejeví roztržštěnost terminologie, ale její významová nepřesnost. Každý termín by měl být podle Hausenblase „*v každém oboru výslovně vymezen“* (Hausenblas, 1962, s. 248).

Jiné vymezení pojmu můžeme najít pod slovníkovým heslem *termín* ve Slovníku spisovného jazyka českého z roku 1966: „*termín (...) jaz. odborné pojmenování s přesným jednoznačným významem; odborné pojmenování; neodb. přesnější pojmenování vůbec“* (SSJČ, s. 800). Ve formě přílohy k časopisu *Normalizace* vyšel v roce 1968 Slovník z oboru teorie názvosloví, jehož autorem byl Miroslav Roudný. Termín je zde ztotožněn s výrazem *odborný název* a má být využitelný pro terminology bez lingvistického vzdělání, kteří zpracovávají odbornou slovní zásobu pro svůj obor. Proto je, ne příliš složitě, definován jako: „*lexikální jednotka odborné slovní zásoby; odborné pojmenování odborného pojmu“* (Roudný, 1977, s. 240).

Ne vždy bylo však na termín nahlíženo jako na pojmenovávací jednotku. Například Roudný (1977, s. 238) uvádí, že „*termín byl původně odborným názvem klasické logiky. Byl a je to dosud jeden z členů logického soudu. Odtud přešel tento výraz do latinského sousloví terminus technicus, kterým se označovalo (a zřídka ještě dosud označuje) ‚slovo nebo sousloví odborného rázu‘, tedy vlastně ‚odborný název‘, nebo v užším slova smyslu ‚technický název‘*”.

S tímto faktem, tedy že hlavní funkcí termínu není pojmenovávání, operuje následující formulace, která pomalu upouští právě od pojmové povahy termínu. Objevila se ve Sborníku provozně ekonomické fakulty Vysoké školy zemědělské, jehož autorem je J. Filipec. Původně je uvedena v němčině a volně přeložena do češtiny vypadá asi takto: „*Termín je lexikální jednotka definovaná v systému jistého oboru, s převážně pojmovým významem, bez některých vlastností (expresivita, stylistické prvky) a v omezené míře ovlivňovaná kontextovými vztahy“* (Filipec, in. Roudný, 1977, s. 240). Začíná být tedy brán zřetel i na kontext, v němž je termín užit, protože tento kontext může přesněji určovat jeho význam. Díky tomuto podání se začíná měnit pohled, který se formoval bezmála 50 let. (Roudný, 1977, s. 239–240).

Z výše zmíněných autorů a jejich definic vychází publikace i v posledních letech. Odkazy na Kopeckého, Havránka, Jedličku a další najdeme například v publikaci *Současná terminologie* (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství) od Ivany Bozděchové z roku 2009.

2.1 Vlastní definice odborného termínu

Po vyčerpávajícím přehledu z literatury bych ráda definovala, co si představuji pod pojmem „odborný termín“, protože z této části budu vycházet v dalších kapitolách své práce: **Odborný termín je, dle mého chápání, odborné označení nějakého jevu příslušejícího k určité oblasti (v našem případě k lingvistice), který je potřeba pro popis systému této oblasti a jevů, které jsou pro ni specifické.**

Za termín považuji takový znak, případně jeho opis, který pojmenovává jev z oblasti lingvistiky. Toto pojmenování tak může být tvořeno jednou jednotkou (znakem), více jednotkami (spojení, složenina) nebo v případě, že taková jednotka či jednotky pro znak neexistují, opisem, který ovšem má funkci pojmenovávací, nikoli přímo vysvětlovací.

2.2 Lingvistický termín v českém jazyce

Po přehledu vybraných vymezení odborného termínu bych se ráda zaměřila na konkrétní terminologickou oblast, totiž lingvistiku, a definovala termín lingvistický, který je pro mou práci klíčový. Nejprve se zaměřím na jazyky mluvené, znakovým jazykům, konkrétně českému znakovému jazyku, se budu věnovat v další kapitole.

Jelikož lingvistiku řadíme mezi pevně ukotvená odvětví vědy, jsou základní termíny z jádra jazykovědného názvosloví relativně kompaktní. Musíme však rozlišovat terminologii odbornou a terminologii obecnější, například ze školského prostředí. Lingvistická terminologie je, stejně jako většina terminologií oborů humanitně zaměřených, řazena mezi terminologie pseudopreskriptivní (Lotko, 2005, s. 5). Tím rozumíme „*termíny z tematických oblastí, kde pro hodnocení jevů je důležitý postoj či náhled člověka, nějaké školy, nějakého společenství, nebo termíny, jejichž význam je vymezen dohodou akceptovanou širším společenstvím*“ (Machová, 1995, s. 144). Lingvistický termín bychom tedy mohli definovat jako termín, který funguje v oblasti odborné lingvistické terminologie a jeho význam je dán konvencí společnosti, která ho užívá.

Naopak velké množství terminologií z oblasti přírodních věd má preskriptivní ráz a každý odborník používá termín v přísně daném definičním významu. Z povahy lingvistického termínu tedy plyne, že mnohé nemají pouze jednu definici, která by byla pro všechny uživatele jakkoli závazná. „*Je však třeba, aby dílčí definice lingvistických pojmů obsahovaly základní kategoriální znaky definovaného. Tak např. pro pojem jazyk jsou zpravidla tyto definiční rysy: společenský ráz, komunikativnost, systémovost a znakovost; při definování pojmu jazykový znak to mohou být arbitrárnost, diskrétnost, lineárnost, duálnost, sémantičnost, nebo také ještě přenosnost v čase a prostoru, relativní stabilita*“ (Lotko, 2005, s. 6).

V oblasti humanitních věd proto autor většinou při použití nového termínu současně vytyčí i jeho význam. Není ale podmínka, že jiný soudobý autor bude používat tentýž termín ve stejném významu. V případě, že volí jiný přístup k dané problematice, použije stejný terminologický výraz, nikoli ale se stejným významem (Machová, 1995, s. 144).

2.2.1 Procesy utváření termínů českého jazyka

Čeština disponuje, díky vypracované mluvnické struktuře a bohaté slovní zásobě, souborem rozličných postupů a nástrojů pro utváření odborných termínů (Poštolková, 1984, s. 34). Podle Čechové (2000, s. 92) dochází k vytváření zcela nových slov málokdy. Většinou totiž nová slova vytváříme prostřednictvím slov, která už v jazyce existují, a jsou tedy i zaznamenána ve slovnících. Nejfrekventovanějšími způsoby tvoření slov v češtině jsou odvozování (derivace) a skládání (kompozice). Nově vzniklá pojmenování se mohou v systému slovní zásoby stabilizovat skrze proces lexikalizace, který je v Novém encyklopedickém slovníku češtiny czechEncy definován jako: „*Přeměna morfémů či slov v ustálený komplex s jednotným významem, v jednotku lexikonu*“ (Hladká, 2017). V současné době je také vlivem všeobecné internacionalizace běžnou praxí přejímat do češtiny termíny z cizích jazyků a začleňovat je do odborné slovní zásoby.

Autoři Příruční mluvnice češtiny uvádí tyto způsoby vzniku termínů:

„1) *Tvoření nových slov*

K tvoření nových slov z formálních prostředků v jazyce existujících může docházet třemi základními slovotvornými způsoby: odvozováním (derivací), skládáním (kompozicí) a zkracováním (abreviací).⁴

⁴ Slovotvorné postupy podrobně např. Příruční mluvnice češtiny (2012, s. 109), Čechová (2000, s. 97–99).

2) Významové změny slov

Slova mohou postupem času měnit svůj význam nebo se mohou obohacovat o významy nové.

3) Vznik ustálených slovních spojení

Některé kombinace slov se pevně ustalují a stávají se vícečlennými jednotkami lexikálního systému. Funkčně (tj. pojmenovávací schopností) jsou rovnocenné s lexikálními jednotkami jednočlennými.

4) Přejímání slov

Slovní zásoba se mění také přejímáním slov, a to i mezi vrstvami jednoho národního jazyka, ale především z jazyků cizích“ (Příruční mluvnice češtiny, 2012, s. 97–100).

Musíme však vést v patrnosti, že výše zmíněné způsoby nejsou v tvorbě nových termínů zdaleka vyvážené a v různých vědeckých oborech mohou být upřednostněny různé postupy. Jiný pohled na tvoření termínů přináší Sager (in Bozděchová, 2009), který tvoření termínu rozděluje na primární a sekundární.

1. Primární tvoření

„Při primárním tvoření nemá termín žádný přímý předchozí jazykový model, ačkoli mohou existovat více či méně přísná pravidla jeho tvoření“ (Sager in Bozděchová, 2009, s. 54). Sager dále uvádí, že k primárnímu tvoření dochází převážně v rámci jednoho jazyka, protože se jedná o termíny, které označují nějakou vědeckou či technickou novinku.

2. Sekundární tvoření

„Při sekundárním tvoření vždy existuje model termínu s vlastní motivací, jde tedy o reterminologizaci“ (Sager In Bozděchová, 2009, s. 54–55). Je také více než primární tvoření řízeno pravidly, protože vznik nových termínů je třeba objasnit a vztáhnout k již existujícím termínům. Vzniká tedy nový termín pro stávající pojem, a to za různých okolností – jednou může být probíhající revize terminologie a druhou přenesení technické či vědecké znalosti do jiné, ne tak odborné, jazykové vrstvy (Sager, tamtéž).

Specifikum vzniku termínu oproti běžné slovní zásobě nebo i oproti výrazům profesního slangu, tedy profesionalismům, popisuje Milan Jelínek: *„slovo nebo slovní spojení nabývá povahy termínu teprve konsenzem příslušníků daného oboru, jinak řečeno teprve tehdy, přijme-li ho jako přesný výrazový prostředek vlivný oborový kolektiv“ (Jelínek, 2003, s. 213).* Právě podmínka účasti odborné veřejnosti (a případně také jazykovědců) na procesu vzniku termínu je společná zavádění termínu jak v mluveném, tak ve znakovém jazyce.

Zavádění termínu je také spojeno s jeho ustalováním v rámci slovní zásoby. Termín může zůstat a často zůstává vymezen pro oblast vyjadřovacích prostředků daného oboru, v určitých případech, například stane-li se součástí školního pojetí určitého oboru, se může rozšířit mezi neoborníky a stát se srozumitelnějším širšímu spektru uživatelů jazyka.

2.3 Lingvistický termín v českém znakovém jazyce

Při definici lingvistického termínu v českém znakovém jazyce budu vycházet ze článku Slovní zásoba a terminologie českého znakového jazyka od Aleny Macurové z roku 2008. Macurová ve svém textu popisuje jednotlivé fáze zavedení odborného termínu. „*V první fázi vzniku terminologií v českém znakovém jazyce šlo – nebo jde – především o to najít pro pojmy taková znaková pojmenování, která by byla vytvořena v souladu se slovtvornými principy českého znakového jazyka*“ (Macurová, 2008a, s. 143). Těmto principům se budu v rámci své práce věnovat v dalších podkapitolách. Macurová dále uvádí, že je pojmenování také možno přejímat z cizích znakových jazyků. Důležité je, aby byly výsledky pojmenovávacího procesu pro českou komunitu neslyšících⁵ akceptovatelné. Podle Macurové „*to ovšem neznamená, že se terminologie do existujících slovníků zahrnutá nebude ještě postupně dále propracovávat, popř. i měnit*“, protože celý proces tvorby termínů a jejich soustav (terminologie) není jednoduchá záležitost. Ve většině oblastí zkoumání českého znakového jazyka jsme spíše na začátku a tvoření odborné terminologie není výjimkou.

Nesmíme také ponechat stranou vztah mezi terminologií a lingvistikou. Lingvistika nám nejenom udává atributy termínu, ale stanovuje také pravidla, která by měl termín při své existenci v odborném textu splňovat. Ta zde představím pouze heslovitě s drobným vysvětlením. „*Termín, ať už domácí nebo přejatý, by měl být ustálený, systémový, přesný, nebo chceme-li jednoznačný, nosný a ústrojný*“ (Macurová, 2008a, str. 144). Znamená to tedy, že jeden pojem je vyjádřen právě jedním termínem, se kterým jsou seznámeni všichni jeho uživatelé a podle toho s ním zacházejí, začleňuje se do soustavy ostatních termínů daného odvětví a jeho smysl je, co možná nejjasněji, vymezen. Může se také stát základem pro termín nově vznikající a jeho vytvoření respektuje zásady stanovené konkrétní jazykovou soustavou.

⁵ „*Velké „N“ ve slově Neslyšící signalizuje, že se jedná o osobu, která je součástí komunity Neslyšících (pohled kulturní). Je to totožné s psaním velkého písmene u příslušníků jiných menšin. Malé „n“ ve slově neslyšící poukazuje jen k objektivně měřitelné velikosti ztráty sluchu u jednotlivých sluchově postižených lidí*“ (Komárková In Kuchařová, 2005, str. 90). Osobně nahlížím komunitu neslyšících jako jazykovou a kulturní menšinu, abych však minimalizovala nejasnosti v terminologii užitě v rámci mé práce, používám termín „neslyšící“ s malým „n“ ve všech souvislostech, tedy i ve spojení s již zmiňovanou komunitou a kulturou.

Macurová dále tvrdí, že bychom neměli opomíjet skutečnost, že ani česká terminologie nesplňuje všechny výše uvedené body u každého termínu v jednotlivých odvětvích vědy. Nesplňuje je tedy ani veškerá terminologie českého znakového jazyka, která je v porovnání s tou českou, a obecně i s terminologií mluvených jazyků, stále na počátku svého vývoje. Nejdůležitějším faktem, na kterém je možné stavět rozvoj odborné terminologie v českém znakovém jazyce, je samotná existence některých systémů odborné terminologie a potřeba českých neslyšících termíny vytvářet nebo přejímat z cizích znakových jazyků.

Existující lexikon českého znakového jazyka se mění v závislosti na sociokulturních potřebách českých neslyšících. Je nezbytné, aby korespondoval s těmito potřebami, ale stejně tak i s požadavky, které jsou podmíněny přítomností odborné terminologie. Vytvoření terminologie ovšem vždy souvisí s potřebami uživatelů jazyka. Například, „*když v roce 1998 začali čeští neslyšící studovat obor Čeština v komunikaci neslyšících, obor opřený o lingvistický pohled na hluchotu, neexistovala samozřejmě v českém znakovém jazyce žádná soustava lingvistických termínů, žádná lingvistická terminologie*“ (Macurová, 2008a, s. 143). Pro výuku a spolupráci studentů a tlumočnicků však bylo nutné ji vytvořit.

V současné době již tato terminologie existuje, není ovšem dosud plně ustálená a nepokrývá veškeré oblasti lingvistiky mluvených jazyků. S rozvojem lexikografie začaly vznikat i slovníky zaměřené právě na určité oblasti lingvistiky. Ve výzkumné práci vycházím ze tří takto profilovaných materiálů. Jedná se o CD *Školská terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol* (Nováková – Vysuček – Šuchová, 2007), CD *Lexikologie pro základní školy* (FF UK, 2003) a *Terminologický slovník k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky* (Nováková – Okrouhlíková, zatím nepublikováno). Materiál, který by soustřeďoval terminologii potřebnou pro celkovou výuku lingvisticky zaměřeného oboru Čeština v komunikaci neslyšících, zatím nevznikl. Do doby, než by teoreticky proběhla určitá kodifikace českého znakového jazyka nebo vznikl slovník odborné lingvistické teorie pro vysoké školy, tvoří základnu poznání právě slovníky dílčího zaměření, případně poznatky z praxe, které neslyšící odborníci a tlumočníci vzájemně sdílejí.

2.3.1 Procesy utváření nových znaků v cizích znakových jazycích

Než se budu věnovat tomu, jak je utvářena terminologie v českém znakovém jazyce, ráda bych nejprve přehledově uvedla procesy utváření znaku ve vybraných cizích znakových jazycích, v nichž jsou podrobněji popsány. Vybrané práce popisují vznik znaku obecně, nezaměřují se přímo na vznik znaků z oblasti odborné terminologie. Vznik termínů bych však

určila jako podmnožinu vzniku znaků a tudíž se domnívám, že procesy, kterými vznikají odborné termíny, budou patřit mezi širší systém procesů vzniku znaku. Vycházet budu ze studií Word-formation (Wilbur, 2015), Extending the Lexicon of Irish Sign Language (Matthews, 1996), Australian Sign Language (Johnston – Schembri, 2007) a Productive Morphology in British Sign Language focus on Role of Metaphors (Brennan, 1990).

Wilburová (2015, str. 2241–2247) pro americký znakový jazyk (dále ASL) řadí mezi procesy utváření nových termínů **skládání** (složeniny subordinační a atributivní), **reduplikaci**⁶ (alternativní a souběžnou) a **derivaci** (nominální, adjektivní, verbální, adverbiální), přičemž první dva označuje v ASL jako velmi produktivní. Dále zmiňuje, že kontakt s mluveným jazykem vede ke vzniku nových znaků vyjadřovaných pomocí prstové abecedy.

U irského znakového jazyka (dále ISL) mluví autor o vzniku výrazů pomocí **složenin** (ze dvou nebo více existujících znaků / kalková složenina), **znacích vzniklých v návaznosti na vývoj techniky** a o ovlivňování angličtinou a **výpůjčkách z angličtiny** (prstová abeceda, inicializace). Johnston a Schembri (2007, s. 125–136) uvádějí pro australský znakový jazyk (dále AUSLAN) následující procesy vzniku nového terminologického výrazu: **rozšiřování významu**, **reduplikace** (u dvojic jméno-sloveso), **afixace** (v AUSLANu nejčastěji pomocí negativního sufixu, reflexivního sufixu a genitivního sufixu), **skládání** a **číselná inkorporace**.

K britskému znakovému jazyku (dále BSL) Brennanová tvrdí, že v BSL je velmi častá tvorba **složenin** (složeniny sekvenční a simultánní) a obvyklá je rovněž **derivace**, přestože BSL nejspíš **nepoužívá afixaci** (navzdory tomu, že pro angličtinu mluvenou je afixace typická). U **rozšiřování významu** v BSL dochází většinou k drobné modifikaci znaku, jehož význam je rozšiřován.

Mnohé z výše uvedených procesů se budou vyskytovat i v přehledu pro český znakový jazyk, protože jsou pro vznik nových pojmenování ve znakových jazycích obecné, typické a figurují i v procesu vzniku terminologických výrazů.

⁶ Reduplikace je Wilburovou popsána takto: „*Like reduplication in spoken languages, reduplication in sign languages performs a variety of functions. On nouns, it can be used for diminution and augmentation: BOWL, LITTLE-BOWL, BIG(GER)-BOWL. The articulator movement of the hands or fingers is repeated so that their relative spacing becomes (progressively) closer or further apart. With adjectival predicates, this entails ‘to become X-er (step by step)’*, i.e. TO-GET-SMALLER. Pluralization by reduplication is also possible but limited. The major role of reduplication in ASL is for verb aspect“ (2015, str. 2244). Volně přeloženo „Stejně jako v mluvených jazycích, i ve znakových jazycích plní reduplikace různé funkce. U podstatných jmen může být použita pro zdrobňování nebo zvětšení: MISKA, MALÁ-MISKA, VELKÁ(VĚTŠÍ)-MISKA. Opakovanými pohyby rukou nebo prstů se prostor mezi nimi (postupně) zmenšuje nebo zvětšuje. U adjektivních predikátů to znamená stát se X-sím (a to krok za krokem), např. STÁT-SE-MENŠÍM. Reduplikací je také možné vyjádřit mnohost, ale tento proces je omezen. Hlavní úlohou reduplikace v ASL je vyjadřování slovesného vidu“ (přeložila LS).

2.3.2 Procesy utváření termínu v českém znakovém jazyce

Jak jsem již výše uvedla, český jazyk a český znakový jazyk mají každý svou vlastní odbornou terminologii. Odborné znaky by měly být nejprve sesbírány (není totiž výjimkou, že každý neslyšící používá pro pojem jiný znak), sjednocovány a ustalovány na základě konvence mezi neslyšícími odborníky na daný obor. Často ale nastává situace, kdy pro určitý pojem znak neexistuje, protože nebyl až do určité chvíle v komunikaci českých neslyšících potřeba. Jestliže taková potřeba nastane, je účelné takový termín vytvořit a zavést.

Řeháková (1990) ve své práci uvádí následující procesy utváření termínů v ČZJ:

„Znaky jsou tvořeny:

Podobně, jako v češtině (v mluvených jazycích):

- a) odvozováním,*
- b) skládáním,*
- c) tvořením zkratk a zkratkových slov – zkracováním,*
- d) spojováním slov v sousloví,*
- e) přejímání slov z jiných jazyků.*

Způsoby specifickými pro vizuálně pohybové jazyky:

- a) napodobováním (ikonograficky),*
- b) symbolizováním (naznačováním),*
- c) ukazováním (deikticky)“ (Řeháková, 1990, s. 108).*

K poslednímu uvedenému způsobu tvoření, ukazování, se ve své seminární práci (2000, str. 6) vyjadřuje Petr Vysuček následovně: *„Znaky ukazovací nepovažuji za znaky, které by byly nějak speciálně vytvořené. Jsou to znaky, které vycházejí z přirozené vlastnosti na něco ukazovat. Stejně tak to dělají slyšící, aniž by používali nějaké znaky. Myslím si, že zmínka o těchto znacích do oddílu tvoření znaků nepatří.“* S tímto názorem se ve svých bakalářských pracích ztotožňují Matušková (2008, str. 13) a Mladová (2009, str. 18) a souhlasím s ním i já – proto nebude *ukazování* do mnou vytvořeného přehledu znakových procesů zahrnuto.

Vypůjčený přehled si dovolím upravit a doplnit o další procesy, které se vyskytují jednak v cizích znakových jazycích, jednak v mém vyexcerpovaném zkoumaném vzorku pro tuto práci. Navrhované řešení by šlo zcela jistě dále diskutovat, rozšířit, přeskupit či upravit, a to v závislosti na materiálu, na nějž by bylo vztaženo, a v závislosti na dalším poznání.

Procesy utváření termínů v českém znakovém jazyce:

1) vliv cizích znakových jazyků nebo struktur z mluveného jazyka

a) přejímání z jiného znakového jazyka

b) přejímání z mluveného jazyka (v našem případě českého jazyka)

bi) kalk⁷

- kalk na základě vizuální podoby (českého) slova
 - kalk části struktury
 - kalk kompletní
- kalk na základě sémantiky

bii) přejímání struktury (českého) slova⁸

- prstová abeceda
- inicializace
- mluvní komponent (nestojí samostatně)

2) utváření znaků

a) utvoření vlastního znaku

ai) motivovaný znak

- ikonicky motivovaný
- sémanticky motivovaný

aii) nemotivovaný znak (popř. znak bez jasné motivace)

b) kompozice

c) derivace

d) zkracování

3) pohyb ve stávající slovní zásobě

a) přenášení významu na základě společného rysu

b) rozšiřování významu

V případě, že se v mém materiálu vyskytl znak, který byl přiřazen k některému z uváděných znakových procesů⁹, připojím výběrově příklady z výzkumné části práce.

⁷ U konkrétních jednotek může být nejasná hranice mezi překladem a kalkovým překladem z češtiny do českého znakového jazyka.

⁸ V tomto případě jde spíše o způsoby vyjádření určitého obsahu než o procesy utvoření nového znaku.

⁹ Formální podoba všech znaků byla konzultovaná s R. Novákovou.

1a) přejímání z jiného znakového jazyka

Domnívám se, že ke vzájemnému ovlivňování a přejímání mezi znakovými jazyky dochází z důvodu kontaktu uživatelů různých znakových jazyků a následného pronikání obou struktur. Vysuček (2000, s. 14) ve své práci uvádí příklady znaků přejatých do českého znakového jazyka z cizích znakových jazyků, bohužel se však nedozvíme, ze kterých. Uvádí např. znaky GAY a KLASIFIKÁTOR. Další příklad předkládá Kuchařová (2006, s. 177), a to znak pro stát Belgie. Tvrdí, že v České republice je používán jak český znak, tak přejatý belgický znak, což je „*současně určitým projevem politické korektnosti*“ (Kuchařová, 2006, s. 178).

Vojtechovský a Wagnerová (2013) uvádí, že termín METAFORA je přejímkou z britského znakového jazyka¹⁰, stejně tak sloveso NEMOCI. Z amerického znakového jazyka by potom do lexikonu českého znakového jazyka měly být přejaty znaky OK a DOUFAT.

V mém materiálu se vyskytuje jeden příklad tohoto typu, a to u znaku DUÁL. Při artikulaci byl použit tvar ruky V, který zde zastupuje číslovku 2. Tento tvar ruky však není v českém znakovém jazyce pro číslovky používán a musí být tedy vypůjčen z cizího znakového jazyka.¹¹

1b) přejímání z mluveného jazyka

V tuto chvíli se projevuje koexistence obou jazyků ve společnosti neslyšících a větší či menší ovlivnění znakového jazyka jazykem mluveným, které je dáno dominantním postavením právě jazyků mluvených. Nový znak tak vznikne právě „za pomoci“ českého jazyka. Jedná se o vypůjčky – přejímky, tedy „*výsledek jazykového kontaktu dvou nebo více jazyků, při němž dochází k replikám jazykového materiálu jazyka výchozího v jazyce cílovém, do jehož systému je přejatý materiál integrován*“ (Nekula, NESČ, 2017). Řadíme mezi ně kalky a jako způsoby vyjádření určitých obsahů i použití prstové abecedy a inicializaci, které se zakládají na psaných formách jednotek mluvených jazyků.

1bi) kalk

Vytváření kalků, nebo chceme-li kalkování, můžeme definovat jako proces, při kterém dochází k „*přejetí slova nebo slovního spojení z jednoho (výchozího) jazyka do jiného (cílového) jazyka jeho doslovným překladem; cílový jazyk přitom napodobí strukturu*“

¹⁰Vidíme tedy příklad přejímky z cizího znakového jazyka, která je v projevech českých neslyšících běžně užívána a považována za součást znakové zásoby českého znakového jazyka.

¹¹Více o této přejímce v podkapitole 3.3.3 Formální podoba znaku.

přejímaného slova nebo slovního spojení za použití vlastních lexikálních prvků“ (Karlíková, ESČ, 2017). Mezi, do současné chvíle probádanými a popsány, znakovými jazyky nenajdeme takový, který by proces kalkování nevykazoval a český znakový jazyk není výjimkou. Podle Macurové „*frekvence kalků poukazuje na to, že kalkování je v českém znakovém jazyce produktivním slovotvorným procesem“*.

V bakalářské práci S. Matuškové Kalk v českém znakovém jazyce se můžeme setkat hned se dvěma odlišnými děleními typů kalků. Prvním z nich je rozdělení na dva základní typy – smysluplný a nesmyslný kalk. **Smysluplný kalk** je přeložen z mluveného jazyka do českého znakového jazyka takovým způsobem, že je zachován jeho původní význam. Jedná se tedy o **kalk na základě sémantiky**. Do této skupiny řadíme především složeniny českého jazyka. Jako příklad uvádí Matušková znak ZEMĚKOULE – artikuluje se ZEMĚ, KOULE a přidává ještě další složeniny, např., POLOOSTROV nebo STŘEDOVĚK. Z oblasti lingvistické terminologie by to mohly být výrazy typu SOCIOLINGVISTIKA nebo PSYCHOLINGVISTIKA, z mého materiálu potom termín SLOVOTVORBA.

Nesmyslným kalkem se překládá slovo z mluveného jazyka do českého znakového jazyka také prostřednictvím dvou morfémů, které nesou každý svůj lexikální význam, ale jejich sdružením vzniká spojitost, která se k prvotnímu překládanému slovu nijak nevztahuje. Podle Matuškové (2008, s. 35) vznikají nesmyslné kalky hlavně v důsledku působení rodilých mluvčích českého jazyka v českém znakovém jazyce. Když například tlumočnick nebo znakový učitel nezná příslušný znak, vymyslí v tu chvíli vlastní, kalkuje zcela bezděčně nebo je nechtěně spojuje s dalšími výrazy, i přestože by rodilý neslyšící použil výraz jiný, náležitý. Vojtechovský a Wagnerová (2013) uvádí z nesmyslných kalků např. AEROBIC (LETADLO + BÍČ) nebo NAPOLEON (NA + POLE + ON).

Autorka (2008, s. 39) dále kalky rozděluje do 4 základních skupin takto:

A) doslovný překlad

Tímto způsobem vznikají nejčastěji nepřesné kalky, jelikož se při přetváření slova z mluveného jazyka na znak českého znakového jazyka ztrácí význam z jazyka mluveného, např. PŘEZDÍVKA – artikuluje se znaky PŘES + DÍVKA. Dvě zvolená slova jsou sice vizuálně velmi podobná, ale se zcela odlišným významem.

B) motivované kalky

Z velké části se opět jedná o nepřesné kalky, protože jsou motivovány mluvenou češtinou. Jedná se o slova, která mají podobné mluvní obrazy, např. NÁCHOD – znak vychází z vizuálně podobného slova a artikuluje se jako ZÁCHOD (počáteční písmeno se

změní z „n“ na „z“). Tento typ kalku bychom mohli označit **jako kalk na základě vizuální podoby (českého) slova.**

C) humorné kalky

Jedná se o kalky, které jsou používány jako vtipy ve skupinách neslyšících, kteří se navzájem dobře znají. Každý humorný kalk má svůj vhodný „nekalkový“ ekvivalent. Např. SYNEKDOCHA – někteří studenti z FF UK překládali tento znak humorně jako SYN + KDO + CHA, avšak pouze mezi sebou pro pobavení, nikoli na veřejnosti.

D) polokalky

Polokalky nazýváme složeniny, jejichž jedna část je pro nás srozumitelná – proběhl překlad z mluveného jazyka do českého znakového jazyka, ale druhá část znaku je nesrozumitelná – mluvčí ji překládá bez jakékoli významové souvislosti s mluveným jazykem nebo podobnosti mluvního obrazu. Příkladem může být PAMPELIŠKA – artikuluje se znak KVĚTINA, který má představovat první část složeniny, tedy PAMPE + LIŠKA, který je běžným označením zvířete (lišky).

V této skupině kalků vidíme **kalky části struktury**, které se vyskytují i v mém materiálu¹², a to u termínů PŘÍDAVNÉ JMÉNO (kalk části struktury + JMÉNO) a KONCOVKA (kalk části struktury – KONEC + klasifikátor).

bii) Prstová abeceda

Prstová abeceda je kód vycházející ze psané formy mluveného jazyka. Každé písmeno (v některých jazycích, např. japonštině, každá slabika) je znázorněno určitým tvarem ruky, který odpovídá jednomu z písmen abecedy. Ve znakových jazycích je využívána v případě, že není pro určitý obsah ustálen znak, termín nebo jméno, nebo když jeden z komunikačních partnerů nezná potřebný znak a potřebuje se s komunikačním partnerem dorozumět (Twilhaar, 2016, s. 70).

V jiném případě vypadá většinou situace tak, že při prvním použití je daný pojem vyhláskován pomocí prstové abecedy a při dalších užitích téhož termínu se postupuje stejně (např. Hudáková, 2008, s. 86), anebo se použije pouze vyhláskování prvního písmena, tzv. iniciály,

a bezhlasá artikulace celého slova, což je mnohem častější. „*Tento postup svým typem připomíná tzv. dočasnou lexikalizaci, tj. lexikalizaci hláskovaného výrazu právě jen v rámci aktuálního textu*“ (Macurová, 2008b, s. 286).

¹² Viz Příloha I.

Hudáková (2008, s. 76) dále uvádí, že prstová abeceda neslouží pouze k „přenášení či zavádění nových slov z mluvené češtiny do českého znakového jazyka, u cizích slov, vlastních jmen a odborných termínů“, ale také k vyjádření odstupu od konkrétního slova nebo celého tématu.

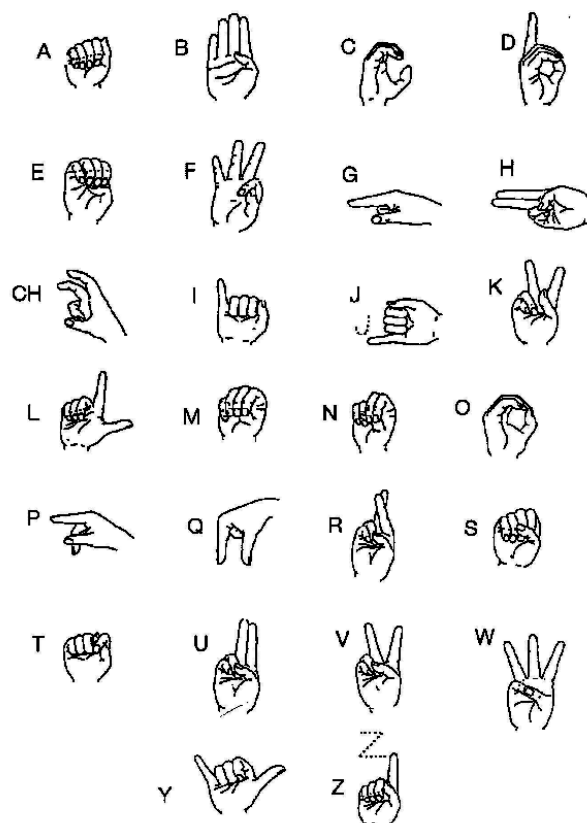
Zde mohu navázat na tvrzení Hudákové, totiž že prstová abeceda bývá využívána pro přenášení či zavádění nových odborných termínů z českého jazyka do českého znakového jazyka. V mém materiálu bohužel takový příklad nemám, nicméně z vlastních zkušeností mohu takový postup potvrdit. Nejprve bývá nový termín vyhláskován a poté je k němu přiřazen znak a ten se nadále používá, nebo se nadále využívá obraz prvního písmene a artikulace celého termínu.¹³

Sady prostředků prstové abecedy jsou dvojího druhu a každý ze znakových jazyků disponuje buď jednou, nebo oběma. Macurová (2008b, s. 281) k tomuto uvádí, že „v komunitě českých neslyšících jsou k dispozici dvě podoby prstové abecedy¹⁴, jednoruční („obrazy“ grafémů artikulované jednou rukou) a dvouruční („obrazy“ grafémů artikulované dvěma „rukama“). V českém znakovém jazyce se však více používá dvouruční prstová abeceda (Kuchařová, 2005, s. 30), a to nejen proto, že je snazší ji produkovat a percipovat, ale i z toho důvodu, že je srozumitelná také pro slyšící populaci. To vše i přes to, že „jednoruční prstová abeceda je rychlejší, ve světě více rozšířená a vhodnější k tomu, aby se hláskované výrazy lexikalizovaly“ (Macurová, 2008b, s. 281).

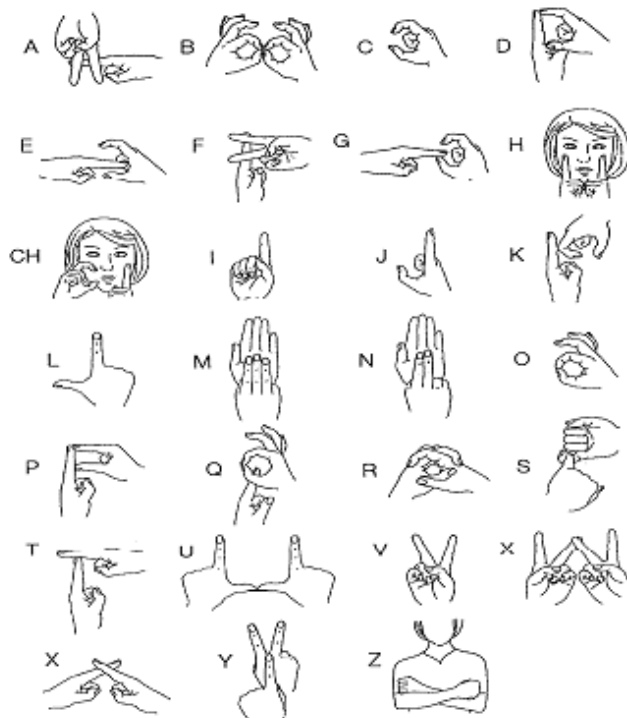
Hudáková dále uvádí, že v českém znakovém jazyce také najdeme znaky, které jsou zajímavé tím, že se jednotlivá písmena jednoruční prstové abecedy artikulují současně, nikoli postupně. Je to například znak WC (současná artikulace písmen W a C) nebo I LOVE YOU (současná artikulace písmen I, L a Y). „Pravděpodobně se vesměs jedná o přejímky z cizích znakových jazyků“ (Hudáková, 2008, s. 77).

¹³ V této situaci záleží i na uvážení tlumočnicka, zda si myslí, že vyhláskování termínu bylo pro studenty dostačující a již není třeba ho opakovat, nebo se k němu uchýlí vícekrát či požádá vyučujícího o napsání nového termínu na tabuli, aby měli studenti vizuální podporu. Tlumočnickovo rozhodnutí záleží na jednotlivých studentech, jejich úrovni v obou jazycích, ročníku, náročnosti probírané látky a dalších faktorech.

¹⁴ Viz Obrázek 1 a Obrázek 2.



Obrázek č. 1: česká jednoruční prstová abeceda¹⁵



Obrázek č. 2: česká dvouruční prstová abeceda¹⁶

¹⁵ Zdroj obrázku: <http://www.lorm.cz/download/HMN2/obsahCD/neveslo/komunikace.html>

¹⁶ Zdroj obrázku: tamtéž

bii) Inicializace

Inicializace a inicializované znaky bývají v literatuře o znakových jazycích pojímány odlišně. Nejčastěji jsou uváděny dvě základní pojetí inicializace: „*V širším pojetí se za inicializované znaky označují všechny znaky, v nichž užitý tvar ruky odpovídá prvnímu písmenu příslušného slova mluveného jazyka. V užším pojetí je pak za inicializovaný znak považován takový znak, v němž je nahrazen tvar ruky nějakého už existujícího znaku tvarem jiným*“ (Macurová, 2008b, s. 287). V českém znakovém jazyce nalezneme inicializované znaky spadající právě do širšího pojetí, inicializace v užším pojetí se neobjevuje (Macurová, 2008b, s. 288).

Toto tvrzení podporuje Hudáková (2008, s.78), která uvádí, že inicializované znaky jsou v lexikonu českého znakového jazyka k nalezení, i když jich není mnoho. Po konzultaci s rodilými neslyšícími respondenty uvádí znaky OCTAVIA, VLTAVA, PARDUBICE, KAKAO, KVASNICE, DŽUS a další (Hudáková, 2008, s. 78). Macurová k těmto příkladům poznamenává, že je zajímavé sledovat přítomnost písmen jak jednoruční, tak i dvouruční prstové abecedy. U znaků PARDUBICE a KAKAO jsou využita počáteční písmena jednoruční prstové abecedy, tvary dvouruční prstové abecedy nalezneme ve znacích KVASNICE a DŽUS. Písmeno V (VLTAVA) i O (OCTAVIA) mají v obou prstových abecedách shodný tvar.

Macurová dále uvádí, že v současném lexikonu českého znakového jazyka nalezneme jak inicializované originální české znaky, tak také inicializované znaky převzaté z cizích znakových jazyků, převážně z amerického znakového jazyka. „*Jako příklad lze uvést přejetý znak KOMUNIKACE, kdy je do původního českého znaku (artikulovaného rukou K) vloženo C americké jednoruční prstové abecedy s odkazem na COMMUNICATION*“ (Macurová, 2008b, s. 288).

I přes doklady výskytu inicializovaných znaků v českém znakovém jazyce nelze zatím podle Macurové inicializaci považovat za významný slovotvorný postup, který by zásadně obohacoval jeho slovní zásobu.

V mém materiálu se inicializace nevyskytuje a ani ve slovnících jsem ji při porovnávání znaků nezaznamenala, což by odpovídalo tvrzení, že inicializovaných znaků není v oblasti zavedeného odborného lexika českého znakového jazyka mnoho.

bii) mluvní komponenty¹⁷

Jedním z prostředků přejímaných z mluveného jazyka jsou mluvní komponenty. Macurová (2008b, s. 291) vysvětluje mluvní komponenty jako „*bezhlasou artikulaci českého slova nebo jeho části, produkovanou simultánně s manuální složkou znaku*“. Mluvní komponenty tedy nestojí v jazyce samostatně, netvoří plnou lexikální jednotku, ale jsou součástí znaku. Dále autorka uvádí, že v českém znakovém jazyce není ještě tato oblast příliš prozkoumána, nicméně je nepochybné, že se mluvní komponenty v jazyce vyskytují. Sledujeme jejich fakultativní a obligatorní použití, „nepovinné“ u znaků, kde může a nemusí být mluvní komponent přítomen (ČERVENÝ (č), MÁMA (máma)), a „povinné“ v situacích, kdy rozlišuje význam znaků s homonymní manuální složkou, např. PLÁN a INŽENÝR nebo JABLKO a OVOCE a další.

Povinné užití mluvního komponentu bude, dle mého názoru, u termínů GRAMATIKA a SYNTAX z mého materiálu. Termíny jsou artikulovány zcela shodně, a je tedy důležité, aby byly rozlišeny právě mluvním komponentem (i když by rozdíl mohl být patrný i z kontextu termínu, mluvní komponent má rozlišující platnost).

2a) utvoření vlastního znaku

Český znakový jazyk může jako kterýkoli jiný přirozený jazyk utvářet lexikální zásobu vlastními prostředky. Řeháková (1990, s. 107) míní, že „*nový znak je vytvářen dohodou skupiny neslyšících. Ve znaku jsou zdůrazněny podstatné vlastnosti nového pojmu, tak jak se jeví neslyšícím. Nemusí to být vždy vlastnost, kterou by za charakteristickou považovali slyšící, bývá to spíše vlastnost nápadná než podstatná*“. Například znak pro termín MORFÉM byl, dle výpovědi R. Novákové, vytvořen skupinou neslyšících odborníků na půdě oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK. Existoval již termín FONÉM přejatý z jiného znakového jazyka, který svou podobou poukazoval na nejmenší jednotku jazyka, a MORFÉM byl utvořen na velmi podobném principu. Navíc došlo u aktivní ruky ke změně tvaru na „W“, který je využíván ve dvouruční prstové abecedě ke znázornění písmena „M“, pro ještě jasnější rozlišení znaků (Petr Vysuček, osobní sdělení).

2ai) motivovaný znak

Stejně jako v mluvených jazycích jsou i ve znakovém jazyce motivované ty znaky, které vychází z jiných znaků nebo ze slov mluveného jazyka. Proto můžeme ve spojení

¹⁷ Bakalářskou práci na téma Mluvní komponenty v českém znakovém jazyce zpracovala Jiřina Vlková (Ústav jazyků a komunikace neslyšících FF UK, obhájeno 2018, vedoucí práce: Klára Richterová).

s motivovanými znaky mluvit o procesu **derivace = odvozování** (který je v přehledu uveden i samostatně spolu se skládáním a zkracováním). Ta se však týká pouze sémanticky motivovaných znaků (z původního znaku vzniká znak nový), nikoli motivovaných znaků obecně.

Podle Brennanové (1990, s. 225) je možné odvozovat nové znaky přidáním afixu (tedy prefixu nebo sufixu) ke kořennému morfému. K sekvenčnímu připojování afixů však podle ní dochází velmi málo a frekventovanější je odvozování simultánní. Mezi znaky českého znakového jazyka, které vznikly sekvenčním odvozováním, zařazuje Matušková (2008, s. 11) znaky, které obsahují tzv. „klasifikátor osobní personifikující“. Ten od sebe například diferencuje znaky PRODÁVAT a PRODAVAČKA.

Řeháková uvádí, že odvozováním se tvoří nové znaky méně často (v češtině je to způsob nejproduktivnější – pozn. L. S.). Za odvozené znaky potom můžeme pokládat například varianty znaků znázorňující velikost (např. zdrobnělina od „les“ = „lesík“), a to v případě, že se neslyšící rozhodne vyjádřit velikost artikulací znaku ve zmenšeném nebo zvětšeném provedení. Dodává však, že obvyklejší bývá připojení dalšího zpřesňujícího znaku („lesík“ = „les“ + „malý“).

Proces odvozování jako slootovorný proces českého znakového jazyka není příliš prozkoumán, nicméně Mladová tvrdí (2009, s. 24), že Macurová považuje za produktivnější typ odvozování v českém znakovém jazyce odvozování simultánní, jako je tomu v BSL.

Kuchařová (2005, s. 42) navíc uvádí, že díky své vizuálně-motorické povaze, má znakový jazyk, na rozdíl od mluveného jazyka, velkou možnost kopírovat skutečný vzhled, stav či činnost věcí. Není proto překvapující, že je často možné nalézt jistou podobnost mezi formou znaku

a objektem, který daný znak zastupuje. V lexiku českého znakového jazyka jsou tedy takové znaky, jejichž podoba koresponduje se skutečností, kterou vidíme a jsou nazývány „ikonické“ nebo spíše „vizuálně motivované“.

Ze znaků analyzovaných ve druhé části práce můžeme uvést následující:

Sémanticky motivované znaky: ČÍSLOVKA, NEŽIVÝ, PODMĚT, PŘEDMĚT, ŽIVÝ.

Ikonicky motivované znaky: MORFÉM, SKLOŇOVÁNÍ, SYNTAX, VZOR, ZKRATKA.

2a) nemotivovaný znak (popř. znak bez jasné motivace)

Jedná se o znaky „u nichž mezi formou a označovaným objektem není žádný přímý vztah. Forma znaku a jeho užívání jsou založeny jen na konvenci, tzn. na dohodě mezi lidmi daného společenství, ve kterém je znak užíván“ (Kuchařová, 2006, s. 28). Mluvíme tedy o znacích bez

motivace nebo se zastřenou motivací. V českém znakovém jazyce může docházet i k situaci, kdy se motivace znaku stává ze synchronního hlediska nejasnou a jeho původ (Mladová, 2009, s. 21) tedy není tak snadno rozeznatelný, jako byl původně.

2b) kompozice

Podle Mladové lze kompozita v českém znakovém jazyce vymezit stejně jako v BSL: „*Jsou to polymorfematické znaky skládající se z hlediska struktury ze dvou volných morfémů (znaků), ty mohou být produkovány sekvenčně, ale i simultánně. V kompozitech můžeme pozorovat obdobně jako v BSL určité fonologické změny při jejich artikulaci*“ (2009, s. 32). Z hlediska významového mluvíme o procesu spojení dvou znaků s vlastními významy do jednoho znaku s novým významem. Tento nově vzniklý význam může a nemusí korespondovat s významy znaků, ze kterých je kompozitum složeno (Mladová, 2009, s. 32). Z druhé části mé práce mohu pro příklad uvést termíny ŽENSKÝ ROD (ŽENA+ROD) a ZÁJMENO (JMÉNO+ZÁSTUP).

Mladová dále uvádí, že kompozita českého znakového jazyka mohou být také ovlivněna češtinou, se kterou se ČZJ dostává do styku. Znaky, ze kterých jsou tato kompozita složena, jsou přeloženy z mluveného jazyka (kalky) nebo se v nich vyskytují písmena prstové abecedy (Mladová, 2009, s. 41).

Z lingvistické terminologie můžeme doložit např. termíny PSYCHOLINGVISTIKA a SOCIOLINGVISTIKA, z mého výzkumu uvádím pro příklad termín SOUHLÁSKA (SPOLU+ZVUK), který je složen právě ze dvou kalků z českého jazyka.

2c) derivace

viz 2a) motivovaný znak

2d) zkracování

Řeháková (1990, s. 11) uvádí, že zkracování není v českém znakovém jazyce, stejně jako v českém jazyce, příliš časté, avšak někteří neslyšící používají v rámci svých promluv zkratky při artikulaci názvů politických stran ČSSD, ODS atd. nebo cestovní kanceláře ČEDOK. V mém materiálu se žádná zkratka nevyskytuje, nicméně z vlastní zkušenosti musím využití zkratek, minimálně pro názvy politických stran, potvrdit.

3a) přenášení významu na základě společného rysu

Mezi principy rozšiřování lexika českého znakového jazyka můžeme zařadit právě přenášení významu, ke kterému dochází na základě nějakého společného rysu „dvou skutečností“. Obecně jsou jako dva hlavní typy uváděna metaforická a metonymická přenášení významu. Metafora je na czechEncy definována jako přenesené pojmenování, které „vzniká přenesením významu na základě vnější podobnosti (tvaru, barvy, funkce aj.)“ (Jelínek – Vepřek, 2017) a metonymie jako další typ přeneseného pojmenování, u kterého se „význam přenáší na základě souvislosti věcné (vnitřní)“ (Jelínek – Vepřek, 2017). Z lingvistické terminologie bych uvedla například dvojici *kořen stromu* a *kořen slova*, kdy se podle mého názoru jedná o metonymii.

V kontextu přenášení významu je také důležité zmínit nepřímá pojmenování¹⁸ v českém znakovém jazyce, kterými se ve své diplomové práci zabývala R. Nováková (FF UK, 2009). Nepřímé pojmenování je obecně „*snaha mluvčího použít místo dosavadního pojmenování nový, aktuální výraz a tímto výrazem označit nějakou věc, bytost, jev apod*“ (Nováková, 2009, s. 22). Na CD Nováková (2008, s. 4 – kap. 4/5 Uvedení do problematiky) uvádí: „*Nepřímé pojmenování vzniká užitím již existujícího pojmenování v nové souvislosti, která s původně pojmenovanou skutečností souvisí. Nepřímým pojmenováním dochází k přenesení významu na základě vnitřní nebo vnější podobnosti.*“ Např. znak DIVADLO má v českém znakovém jazyce význam „divadlo“ (např. Koupil lístky do divadla), ale používá se i v přeneseném významu jako „*lež, přetvářka*“ (Nováková, 2009, s. 78) – např.: „*Umí se dokonale přetvařovat, hrát divadýlko, nahraná situace, něco překrucovat*“ (Nováková, 2009, s. 78–80).

V mém materiálu se nepřímé pojmenování neobjevilo, což souvisí s povahou zkoumaných jednotek. Odborné termíny si dávají za úkol vyjadřovat svůj obsah jednoznačně, a proto se vznik nepřímých pojmenování uplatňuje spíše u neterminologických jednotek.

3b) rozšiřování významu

Během procesu lexikální extenze neboli rozšiřování významu přibírá existující znak další nové významy. V rámci tohoto úkonu probíhá více různých typů procesů, a proto většinou dochází k drobné modifikaci původní formy znaku (Brennanová, 1990, s. 226). Z BSL uvádí například změny v místě artikulace znaku, které korespondují se změnou významu znaku HIEROGLYPHICS (HIEROGLYFICKÝ): Je-li artikulován v neutrálním prostoru s pohybem směřovaným dolů, má znak význam CHINESE SCRIPT (ČÍNSKÉ PÍSMO). Při ponechání

¹⁸ Domnívám se, že nepřímá pojmenování by bylo možné v rámci znakotvorných procesů zařadit také pod "3b) rozšiřování významu", ale v dělení v rámci této práce jsem je zařadila takto, a to z důvodu přenášení významu na základě vnitřní nebo vnější podobnosti při jejich vzniku.

stejného místa artikulace, ale změnou pohybu doprava, znamená tento znak UNREADABLE PRINTOUT (NEČITELNÝ TISK) a při artikulaci na hlavě s povystrčeným jazykem se mění význam na GOBBLEDYGOOK (KECY).

Jako příklad ze svého výzkumu uvádím termín PÁD¹⁹, který je artikulován shodně jako znak PADAT. Při pojmenovávání lingvistické terminologie tedy došlo k rozšíření významu na základě podobnosti.

Opis

V případě, že nelze znak vytvořit ani přejmout, můžeme se uchýlit k opisu. Zvláště u terminologie se však velmi těžko vede hranice mezi opisem a samotnou definicí. Opis bych osobně neřadila mezi procesy utváření znaků, ale spíše pod strategie, které mohu využít, když není znak vytvořen nebo jeho vytvoření není v daný moment účelné.

Použití opisů pro lingvistické termíny můžeme sledovat například na CD Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol (Šůchová – Vysuček – Nováková, 2007), vybírám například termíny SYNTAX, ARGOT, PRANOSTIKA nebo MORAVISMUS.

2.4 Zavádění odborného termínu ve výuce

Jelikož terminologie slouží pro popis určité odborné oblasti lidského vědění, je nezbytnou součástí procesu osvojování a rozvíjení poznatků v této oblasti. S terminologií se tak ve výuce postupně pracuje už od raných úrovní vzdělávání. Na to, jak je termín ve výuce zaváděn, bych ráda krátce nahlédla z pedagogického a tlumočnického úhlu pohledu. Výuka určitého oboru musí být ve spojení s terminologií daného oboru a na vyučujícím je, aby se studenti s novými termíny zavedenými do výuky seznámili a následně je uměli správně uchopit a použít. „*Didaktický systém učiva respektuje didaktické a psychologické aspekty*“ (Čechová, 1998, s.10) a ne vždy dokáže uspokojit okamžité komunikační potřeby žáků a studentů. Poté je na učiteli, aby pomohl studentům vhodným doplněním tuto absenci překlenout. Psychologickými aspekty je myšleno to, že je potřeba probíranou látku (a s ní související terminologií), uzpůsobit úrovni studentů, stupni či ročníku vzdělávání.

Při jazykové výuce zdůrazňuje také Karel Šebesta (1999) didaktickou složku, používá termín pedagogická lingvistika (1999, s. 22), která sice „*nejtěsnější vztah doposud měla*

¹⁹ Termín PÁD by šlo také určit z hlediska formy jako termín vytvořený procesem derivace z právě zmiňovaného slovesa PADAT (tvorba sloveso --> jméno).

k vědám zabývajícím se jazykem“ (1999, s. 22), ale musí vycházet i z přístupů pedagogických z psychologie apod. To znamená, že při výuce nelze začít užívat komplexní odbornou terminologii určitého oboru, v našem případě lingvistiky, naráz a v plné šíři. Je třeba pracovat i s úrovní znalostí a schopnostmi konkrétní skupiny žáků. Právem lze očekávat, že v oblasti výuky jazyka bude možno užívanou terminologii rozšiřovat spolu s rozvíjením kompetencí a znalostí žáků. Vhodná základoškolská terminologie a terminologie akademická se co do rozsahu a složitosti liší právě z hlediska pedagogického.

Také tlumočnick, je-li ve výuce přítomen, stojí před úkolem zprostředkovat nejen obsah, ale i samotný termín tak, aby ho příjemci, tedy studenti, správně pochopili. Při užití termínu musí tlumočnick zvážít, zda už studenti daný termín znají, nebo bude potřeba ho zavést, a v tom případě jakým způsobem. Tato situace může být důvodem, proč je ve slovníku (Školská jazykovědná terminologie; Šůchová – Vysuček – Nováková, 2007) určeném pro výuku českého jazyka na základní škole u termínu SYNTAX uveden opis a na vysokoškolské půdě byl použit znak. Na základní škole se pro žáky nový termín zavádí a je tedy potřeba, aby perfektně porozuměli jeho obsahu. Na vysoké škole už se znalost obsahu termínu předpokládá a je tedy použit přímo znak.

Pro zavádění nového termínu může být také použita prstová abeceda, metoda řetězení²⁰, sendvičování²¹ a další. Hudáková (2008, s. 85) uvádí, že tyto metody umožňují seznámení studenta s oběma jazyky, mluveným i znakovým, a jsou tedy využívány při seznamování s novou látkou, nebo když se učitel k dávno probírané látce po dlouhé odmlce vrací. Při opakovaném užití termínu už je většinou použit pouze znak.

²⁰ Hudáková (2008, s. 85) popisuje metodu řetězení jako postupné „označení jednoho jevu znakovým jazykem, psaným textem a prstovou abecedou, čímž demonstrují vzájemnou ekvivalenci těchto vyjádření“.

²¹ Macurová a Nováková (2008, s. 285) definují sendvičování jako proces, kdy „hláskovaný výraz se spojuje se znakem, který má podobný nebo blízký význam“. V českém znakovém jazyce usouvztahuje Hudáková (2008, s.85–86) tento proces převážně s tlumočením, komunikací při výuce a interkulturní komunikací. Uvádí, že může být použito ve specifických komunikačních situacích (škola, lékař), kdy jde o pochopení obsahu a současně i o znalost psané podoby českého slova. Předkládá i další situace, kdy se prstová abeceda a metoda sendvičování používá, a to: když je potřeba, například ve výuce českého jazyka, předat přesnou informaci o podobě určitého výrazu (tvoření slov, skloňování, časování, atd.) nebo když je potřeba zjistit od rodilého mluvčího znakový ekvivalent pro výraz z mluveného jazyka, který je vyhláskován.

3 Analýza materiálu

V této kapitole se zaměřím na analýzu videonahrávky z výuky předmětu Současný český jazyk I – morfologie, který je tlumočen do českého znakového jazyka. Cílem mé práce bylo vyhledat v nahrávce znaky pro termíny spojené s lingvistikou, a to jak lingvistikou mluvených jazyků, tak lingvistikou jazyků znakových. Před samotným rozbořem nejprve charakterizuji zdroj, se kterým jsem pracovala, popíši vybraný vzorek znaků a poté představím metodologické zpracování analyzovaných prvků. V průběhu popisu analýzy okomentuji případné tendence v užívání terminologie, které vybraný vzorek prokáže.

V další části všechny termíny z nahrávky porovnáám s odpovídajícími terminologickými hesly ve třech existujících slovnících mapujících lingvistickou terminologii. Jedná se o slovníky *Slovník český jazyk – český znakový jazyk: Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol*, *Lexikologie pro základní školy* a *Terminologický slovník český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky*.

Porovnáním se zmíněnými slovníky bych ráda sledovala, jestli, popř. do jaké míry se slovníková doporučení shodují s vybraným vzorkem tematického projevu z praxe na vysoké škole. Vzhledem k tomu, že se první jmenovaný slovník (bližší představení viz podkapitola 3.4.1) zaměřuje na nižší stupeň jazykového vzdělávání a druhý jmenovaný tak činí v kombinaci s vymezením na určitou oblast jazyka, chtěla bych ověřit, zda se v těchto vybraných případech, tedy slovníku a mém vzorku, neodlišuje užívaná terminologie (pouze) vlivem vzdělávacího stupně.

3.1 Analyzovaný zdroj

Všechny znaky jsem excerpovala z videonahrávky předmětu Současný český jazyk I – morfologie, který je určen pro první ročník navazujícího magisterského studia v rámci oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK a byl realizován v akademickém roce 2015/2016. Předmět je vyučován v českém jazyce a tlumočen do českého znakového jazyka. V rámci výuky jsou uváděny příklady z obou jazyků, nicméně primárně je zaměřen na český jazyk.

Pro jasnější představu o vyučované látce přidávám anotaci celého předmětu, získanou přímo z materiálů vyučující: „*Předmět by měl podat ucelený vhled do morfologické stavby češtiny s akcentem aktuálních přístupů k jejímu pojetí. Náplní bude vymezení kategorií slovních druhů a přechodové hranice mezi nimi, funkční i formální morfologie, zabývat se budeme možností zkoumat morfologické kategorie a tvary slov pomocí korpusových nástrojů.*“

Tam, kde se to bude jevit jako účelné, se budeme v maximální možné míře snažit o srovnání s principy českého znakového jazyka“ (HP).

Mnou analyzovaná vyučovací hodina byla zaměřena na morfologické kategorie podstatných jmen, a to konkrétně na jmenný rod, životnost a číslo. Na začátek hodiny byly zařazeny zajímavosti z oblasti morfologie, které si připravily studentky. Jednalo se o třetí výuku v daném semestru a téma bylo nové, bez přímé návaznosti na předešlá setkání. Lekce navazovala pouze nepřímo na hodinu věnovanou kategorii slovního druhu, jejich postupností, hranicím a postavením ve funkční morfolologii češtiny, pro doplnění také českého znakového jazyka. U studentek byla předpokládána znalost látky v rozsahu středoškolské výuky, přesto byly však pojmy, s nimiž se pracovalo, vysvětlovány a zasazovány do širšího kontextu morfologie, užívání a zkoumání jazyka. Z hlediska užívání terminologie se tedy jednak navazovalo na předpokládanou znalost, jednak prohlubovalo a zpřesňovalo, co je daným termínem na této úrovni lingvistického poznání označováno.

Analyzovaný materiál byl pořízen pro interní potřeby tlumočnicka, až později byl ochotně poskytnut pro potřeby tohoto výzkumu²². Obsah výuky jsem s vyučující předem nijak nekonzultovala a neexistoval ani seznam odborných termínů potřebných pro mou práci, který by vyučující předem obdržela. Tlumočnice také v době pořízení materiálu nevěděla, že bude použit pro výzkum, a tedy ani to, na co bude výzkum zaměřen. Analyzovány jsou tedy spontánně použité znaky, které tlumočnick pro dané termíny (dá se předpokládat, že autenticky) používá.

Tlumočnice Denisa Lachmanová je absolventkou oboru Čeština v komunikaci neslyšících na Ústavu jazyků a komunikace neslyšících, a má tedy informační základ o jednotlivých tlumočených předmětech a přehled o užívané lingvistické terminologii českého znakového jazyka. V průběhu studia není nabízen předmět přímo zaměřený na výuku terminologie, pouze v rámci výuky českého znakového jazyka je v průběhu bakalářského i magisterského studia zařazeno téma lingvistika, v jehož rámci jsou představeny základní znaky z dané oblasti, a znaky se také používají v předmětech, které probíhají v českém znakovém jazyce. Znaky pro odborné termíny používané v rámci hodin mohou potom tlumočníci přejímat od rodilých mluvčích, od svých zkušenějších kolegů nebo mohou v případě potřeby, často ve spolupráci s kolegy, vznikat znaky zcela nové.

²² Písemný souhlas Denisy Lachmanové s použitím její nahrávky je v Příloze IV.

3.2 Výběr znaků

Z videa jsem excerpovala znaky, které odpovídají předem stanoveným požadavkům odborného termínu, popsáním v kapitole 2.1.

Zkoumaný materiál obsahuje jen výběr z lingvistické terminologie. V žádném případě se tedy nejedná o přehled všech znaků lingvistických termínů, které lingvistika využívá, ale o cílený výběr z těch znaků, které videonahrávka poskytla. Nepochybně je tedy možné – a já sama bych to považovala za velmi užitečné – mnou získaný materiál do budoucna rozšiřovat a mapovat další nahrávky z výuky tak, aby bylo zaznamenáno co největší množství odborné lingvistické terminologie českého znakového jazyka. Samotný jazykovědný výzkum znakových jazyků, českého nevyjímaje, neustále pokračuje²³ a rozpracovává další a další oblasti a bylo by vynikající, kdyby bylo možné současně postupovat i ve zpracovávání odborné terminologie.

Materiál poskytl 33 lingvistických termínů českého znakového jazyka, o jejichž zpracování pojednává následující podkapitola. Tento finální seznam mi byl po konzultaci schválen vedoucí práce.

3.3 Metodologie zpracování

Každý excerpovaný znak jsem zanesla do tabulky (viz Příloha I) a vyplnila u něj následující informace: číslo znaku, glosa pro znak (popř. možná glosa pro znak), popis artikulace, formální podoba, překlad do ČJ a slovníkový význam. Nyní bych se ráda zastavila u některých z popisovaných informací a detailněji představila postup, který jsem zvolila a případné komplikace a jejich řešení.

3.3.1 Glosa pro znak / možná glosa pro znak

Při zápisu glosy jsem se hned na počátku potýkala s otázkou, totiž jakou glosu vlastně k vybraným znakům zapsat. Okrouhlíková (2007, s. 161) uvádí, že „*glosy jsou slova psaná velkými tiskacími písmeny, která jsou nejbližším možným vyjádřením významu příslušných znaků*“. V analyzovaném materiálu se však u některých znaků nabízely glosy dvojího typu.

²³ O počátcích a historii výzkumu znakového jazyka nejen v České republice pojednává Alena Macurová v publikaci *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*.

Glosa, která koresponduje s mluvním komponentem daného znaku, a glosa, která poukazuje na jednotky daného znaku. Do přehledu znaků jsem se rozhodla zanést glosy obě, aby si čtenář mohl utvořit ještě lepší představu o daném znaku (v případě, že má znak dvě možné glosy, jsou odděleny lomítkem „/“).

Jako první jsou tedy uvedeny takové nejbližší možné významy znaků, které jsou shodné s jejich mluvními komponenty. Z tohoto důvodu se také téměř ve všech případech shodují s výrazem ve sloupečku Překlad do ČJ.

Glosy za lomítkem poté ukazují termín, kterým byl motivován termín vyexcerpovaný z videonahrávky. Malými písmeny jsem uváděla ke glosám spojení „negace hlavou“, a to v případech, že byl termín vytvořen užitím „kladné“ formy (např. ŽIVÝ) a přidáním pohybu hlavy, který vyjadřuje zápor, vznikl tak znak opačného významu (např. NEŽIVÝ).

Zajímavým případem byl termín NEUTRUM, který byl artikulován stejně jako termín STŘEDNÍ (ROD), a došlo pouze ke změně mluvního komponentu, v tomto případě z latinského názvosloví (zvolený mluvní komponent mohl být ovlivněn i mluveným projevem vyučující, a kromě toho je v tomto případě latinská podoba ekonomichtější).

Díky dvěma odlišným zápisům glosou bylo možné tuto (v mém materiálu) anomálii zaznamenat.

3.3.2 Popis artikulace

Pro vyjádření artikulace znaků jsem zvolila slovní deskripci s využitím ustálených výrazů pro popis místa artikulace, orientace dlaně/dlaní a pohybu, stejně jako symbolů pro tvar ruky²⁴ z notačního systému pro český znakový jazyk od Aleny Macurové. Zmíněný notační systém v plné šíři jsem se ve své práci rozhodla nepoužít. Domnívám se, že slovní popis je přístupnější pro veřejnost, která může z mé práce čerpat, a také, že ne všichni tlumočníci a studenti, kteří by mohli moji práci využívat, ovládají notační systém natolik, aby pro ně byl při artikulaci znaku s pomocí mé práce pohodlnější než zvolený slovní popis.

Samozřejmě si uvědomuji, že používaná varianta není bezchybná a při produkci znaků, které jsem pro popis zvolila, mohou nastat nejasnosti. I proto jsou přílohou mé práce printscreeny všech znaků z videonahrávek²⁵, které jsem analyzovala.

Vytvořila jsem si dvě šablony, jednu pro jednoruční (1R) a druhou pro dvouruční (2R) znaky, aby měl popis vždy stejnou formu.

²⁴ Viz Příloha II.

²⁵ Viz Příloha III.

1R: místo artikulace, tvar ruky, orientace dlaně, (orientace prstů), pohyb, (kontakt)

2R: obě ruce aktivní/aktivní + pasivní, místo artikulace, tvar rukou, orientace dlaní,
(vzájemná poloha rukou), (orientace prstů), pohyb, (kontakt)

Použité zkratky:

- akt. = aktivní
- pas. = pasivní
- NP = neutrální prostor²⁶
- L = levá ruka
- P = pravá ruka
- p. = pohyb
- opak. = opakovaný
- alt. = alternativní
- sim. = simultánní
- kruh. = kruhový
- vert. = vertikální²⁷
- horiz. = horizontální²⁸
- kont. = kontakt

Z již zmiňované notace jsem pro lepší orientaci v popisu znaku vycházela i při užívání symbolů. U kompozit (např. termín MNOŽNÉ ČÍSLO je složen ze znaků MNOHO a ČÍSLO) jsem využila pro oddělení jednotlivých částí znaků dvojitou šikmou čáru //²⁹. V případě, že se v průběhu produkce znaku změní místo artikulace nebo tvar ruky, zapisuji novou podobu znaku do hranatých závorek []³⁰.

V případě, že byl ve znaku použit kruhový pohyb, uváděla jsem vždy informaci o jeho směru, tedy po směru nebo proti směru hodinových ručiček. V rámci úspory místa jsem zvolila zkrácený zápis této informace a v popisu artikulace tak uvádím pouze „po směru“³¹ nebo „proti směru“.

Téměř všechny ve znacích užití tvary ruky byly dohledatelné v tabulce z notačního systému. Jediným problematickým se jevil termín MORFÉM, který byl v nahrávce artikulován tvarem ruky „W“, který v tabulce tvarů ruky zanesen není. Užitý „cizí“ tvar ruky nejvíce

²⁶ „Prostor před tělem, kde se ruce pohybují volně a přirozeně“ – definice přejata z tabulky Symboly TAB – místo artikulace (Macurová, Notační systém pro český znakový jazyk, str. 2).

²⁷ Druh kruhového pohybu, který je „rovnoběžný s tělem znakujičího“ (Macurová, tamtéž, str. 7).

²⁸ Druh kruhového pohybu, který je „rovnoběžný s podlahou“ (Macurová, tamtéž, str. 7).

²⁹ Viz znak č. 28 v Příloze I.

³⁰ Např. znak č. 29 v Příloze I.

³¹ Viz znak č. 18 v Příloze I.

připomíná písmeno W z české jednoruční prstové abecedy³² a v přehledu znaků jsem tedy tuto realizaci tvaru ruky označila právě jako „W“.

3.3.3 Formální podoba

Při určování formální podoby znaku jsem volila z následujících možností, které jsou popsány v kapitole 2.2.2:

1) vliv cizích znakových jazyků nebo struktur z mluveného jazyka

a) přejímání z jiného znakového jazyka

b) přejímání z českého jazyka

bi) kalk

- kalk na základě vizuální podoby českého slova
 - kalk části struktury
 - kalk kompletní
- kalk na základě sémantiky

bii) přejímání struktury českého slova

- prstová abeceda
- inicializace
- mluvní komponent (nestojí samostatně)

2) utváření znaků

a) vytvoření vlastního znaku

ai) motivovaný znak

- ikonicky motivovaný
- sémanticky motivovaný

aii) nemotivovaný znak (popř. znak bez jasné motivace)

b) kompozice

c) derivace

d) zkracování

3) pohyb ve stávající slovní zásobě

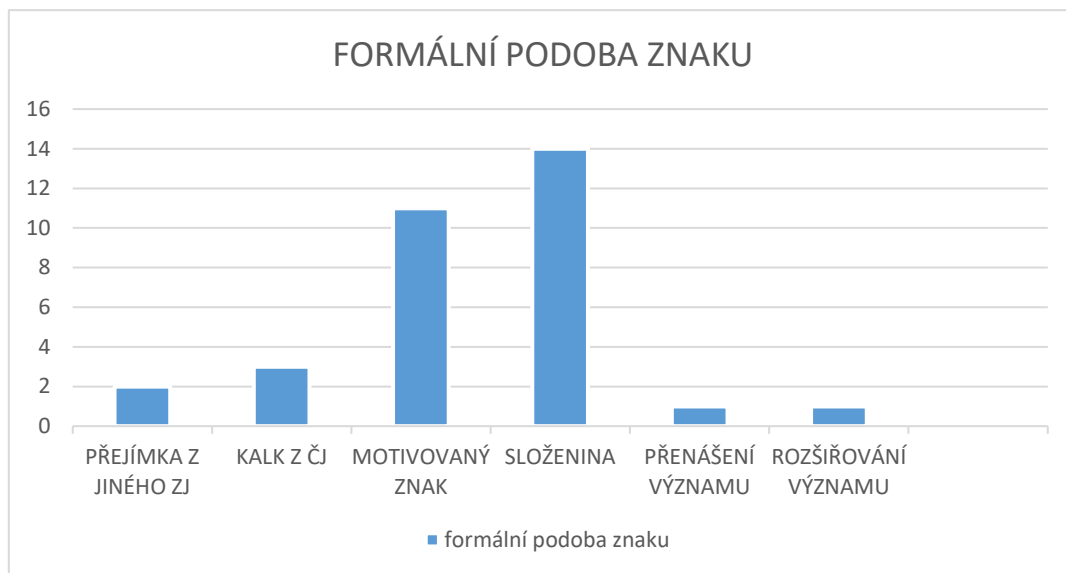
a) přenášení významu na základě společného rysu

b) rozšiřování významu

Formální podoby všech termínů z mého materiálu jsem konzultovala s R. Novákovou a informace v tabulce v Příloze I jsou tedy výsledkem naší spolupráce.

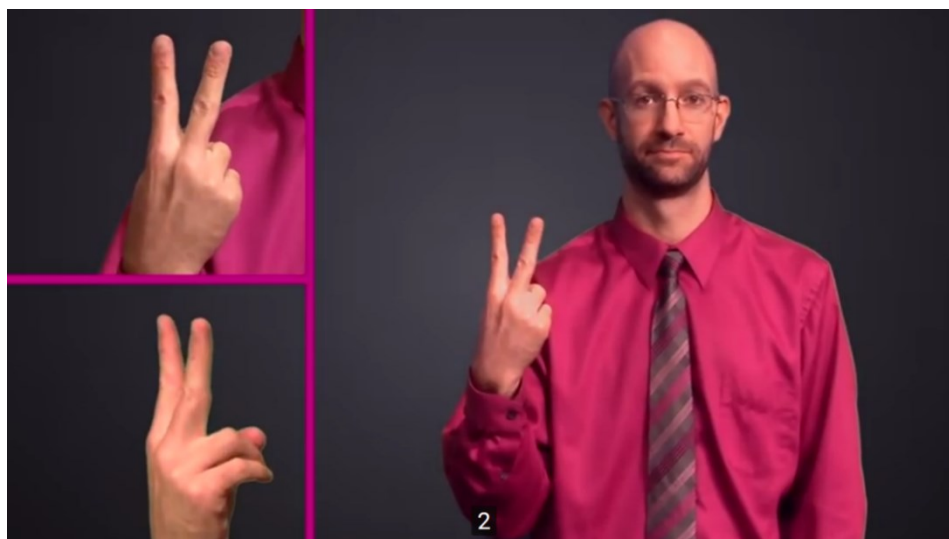
³² Viz obrázek č. 1, kapitola 2.3.2, bii) prstová abeceda.

Na následujícím grafu můžeme přehledně vidět formální podoby znaků, které jsem určila ve svém materiálu. Názvy procesů v grafu korespondují s přehledem znakových procesů, které uvádím ve své práci. Nyní bych se ráda věnovala každému procesu zvlášť a zmínila zajímavosti a specifika, která se u znaků vytvořených daným způsobem vyskytují.



Přejímka z jiného znakového jazyka se v mém materiálu vyskytla hned dvakrát. Prvním termínem je DUÁL³³. Spojitost s číslovkou dvě je zjevná, nebyl však použit znak z českého znakového jazyka, ale z cizího znakového jazyka. Tento znak pro číslovku dvě nalezneme například v americkém znakovém jazyce.

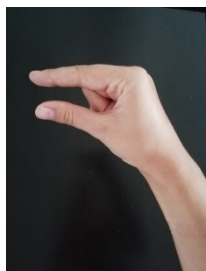
Tento tvar ruky je využíván i v dalších znacích českého znakového jazyka, kde je důležité zmínit nějaké dvě možnosti, dvě varianty (např. znak BILINGVISMUS).



Obrázek č. 3: číslovka 2 v ASL

³³ Viz znak č. 2 v Příloze I.

Druhým přejatým termínem z cizího znakového jazyka je GRAMATIKA³⁴. Informaci o podmínkách přejímání tohoto znaku jsem získala od R. Novákové – Pohyb a místo artikulace zůstaly stejné, ale došlo ke změně tvaru ruky. V cizině je znak artikulován s tvarem ruky, který odpovídá písmenu G z jednoruční prstové abecedy. Tento tvar se však v českém znakovém jazyce nepoužívá, a proto byl přetransformován na tvar „O“.



Obrázek č. 4: Písmeno „G“³⁵



Obrázek č. 5: tvar ruky „O“

Kalky z českého jazyka se v mé práci vyskytují jednak jako výsledky samostatného znakového procesu (IZOLAČNÍ, SLOVOTVORBA), jednak také jako části složenin (podrobněji rozebráno právě u procesu kompozice). Termín IZOLAČNÍ blíže určuji jako sémantický kalk, SLOVOTVORBU potom jako úplný kalk z českého jazyka.

Motivované znaky jsou takové, které vznikají ve znakovém jazyce a jsou motivované jiným existujícím znakem, popřípadě výrazem z jazyka mluveného. Ve svém přehledu jsem znaky, pokud to bylo po konzultaci jasné, dělila na sémanticky a ikonicky motivované znaky. Sémanticky motivované znaky: ČÍSLOVKA, NEŽIVÝ, PODMĚT, PŘEDMĚT, ŽIVÝ Ikonicky motivované znaky: MORFÉM, SKLOŇOVÁNÍ, SYNTAX, VZOR, ZKRATKA Mezi motivované znaky řadím také termíny SLOŽENINA a STRUKTURA.

Složeniny se vyskytly v materiálu v porovnání s ostatními procesy v hojnějším počtu. Některé z termínů by šlo jistě chápat jako víceznakové (víceslovné) termíny, nicméně v rámci mé práce byly po konzultaci zařazeny mezi složeniny. Jedná se o termíny: JEDNOTNÉ ČÍSLO, JMENNÝ ROD, MNOŽNÉ ČÍSLO, MUŽSKÝ ROD, ZÁJMENO, ŽENSKÝ ROD. Ostatní termíny zařazené mezi složeniny mají rozličné podoby, které bych nyní ráda představila.

³⁴ viz znak č. 4 v Příloze I.

³⁵ Obrázek č. 6 a 7 jsou autorčiny vlastní fotografie.

U termínu KONCOVKA můžeme vidět tyto části složeniny – kalk z části struktury a klasifikátor, podobná situace je u termínu PŘÍDAVNÉ JMÉNO, kde část „přídavné“ představuje také kalk části struktury.

Budeme-li se věnovat sémantice ve složeninách, určila jsem u termínu OHEBNÉ SLOVO část „ohebné“ jako sémantický kalk a u termínu PODSTATNÉ JMÉNO část „podstatné“ jako sémanticky motivovaný znak. Složeninu SLOVNÍ ZÁSoba jsem poté určila jako vizuálně motivovanou (SLOVO + ZÁSoba) a termíny SOUHLÁSKA a VLASTNÍ JMÉNO jako složené ze dvou kalků (SPOLU + HLÁSKA a VLASTNIT + JMÉNO).

Přenášení významu mám jako znakovitý proces ve svém materiálu pouze jednou, a to u termínu DUBLETA. Dle mého názoru se zde jedná o metonymické přenášení významu na základě vnitřní podobnosti. Jeden výskyt má v mém materiálu také **rozšiřování významu**. Tento proces jsem stanovila u termínu PÁD, který je artikulován zcela shodně jako sloveso PADAT. Domnívám se tedy, že došlo k rozšíření významu právě u tohoto slovesa ve chvíli, kdy se vytvářela lingvistická terminologie českého znakového jazyka.

3.3.4 Překlad do ČJ

Sloupec obsahuje překlady jednotlivých znaků do českého jazyka. Tyto překlady jsou shodné s českým termínem, který užila mluvčí (vyučující). V případě, že tlumočnice použila stejný mluvnický komponent jako mluvčí, bude se překlad shodovat s glosami pro znak ve druhém sloupečku tabulky.

3.3.5 Slovníkový význam

Slovníkový význam byl zařazen pro úplný přehled o každém jednotlivém termínu. Pracovala jsem se Slovníkem lingvistických termínů pro filology od E. Lotka. Definice termínů jsou ze zdroje věrně citovány bez jakýchkoli úprav, pouze u termínů MUŽSKÝ ROD a ŽENSKÝ ROD se nejedná o přímou citaci.

3.4 Porovnání se slovníky

Excerpované termíny z videa, které jsem popsala a charakterizovala v minulé podkapitole, jsem se rozhodla porovnat s termíny, které jsou zaznamenány v tematicky zaměřených materiálech slovníkového typu. V našem prostředí existuje, zejména díky práci pedagogů a studentů oboru Čeština v komunikaci neslyšících, pluralita zdrojů, které přinášejí přehled lingvistické terminologie. Já jsem využívala tři z nich, které považuji za stěžejní v dané oblasti, a to **Slovník český jazyk – český znakový jazyk: Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol** (Šůchová – Vysuček – Nováková, 2007), **Lexikologie pro základní školy** (FF UK, 2003) a **Terminologický slovník český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky** (Nováková – Okrouhlíková, zatím nepublikováno). Jednotlivé znaky, způsoby jejich utváření a artikulace jsem se rozhodla ověřit na materiálu z vysokoškolské praxe.

Slovníky nám tedy v tomto případě slouží pro ověření, zda jsou znaky někde zavedeny, srovnání pak ukazuje, zda jsou jakožto termíny ustálené. Právě ustálenost je pro odbornou terminologii klíčová. Vzhledem k povaze zkoumaného a porovnávaného materiálu, kdy není vzorek velký a jedná se pouze o jednu znakovou osobu, nejde o vyvození obecně platných závěrů, ale o sledování tendencí zkoumaného materiálu. Při porovnání se zaměřím na formu termínu – zda je shodná, nebo rozdílná, nebo zda došlo ke změnám či posunům ve formální podobě znaku.

3.4.1 Slovníky

Před samotným porovnáním nejprve představím slovníky, se kterými jsem pracovala.

1) Slovník český jazyk – český znakový jazyk: Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol [CD-ROM]. Praha: FF UK, 2007

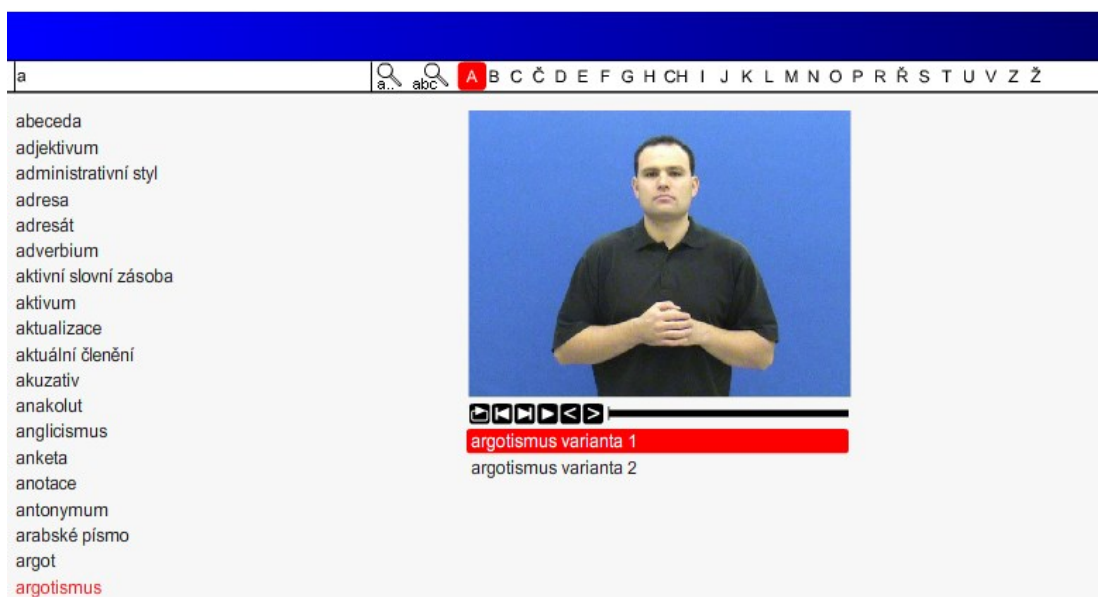
Autor: PhDr. Lucie Šůchová, Mgr. Petr Vysuček, Mgr. Radka Nováková a další

Rok vzniku: 2007

Pro koho je slovník určen: „*Žáci a učitelé základních a středních škol pro sluchově postižené, tlumočníci českého znakového jazyka a další zájemci o jazykovědnou terminologii v českém znakovém jazyce.*“ (slovník – úvod)

Co slovník obsahuje: 694 termínů z oblasti českého jazyka, které vychází ze Školské jazykovědné terminologie vydané MŠMT ve spolupráci s Jazykovědným sdružením ČR v roce 2004–2005.

Zpracování slovníkového hesla: „Ke každému českému termínu je přiřazen odpovídající ekvivalent v českém znakovém jazyce, který je reprezentován pomocí videonahrávky z čelního pohledu. Slovník zahrnuje i více možných variant některých termínů v českém znakovém jazyce (v tomto případě je pod videonahrávkou příslušného termínu uvedeno: varianta 1, varianta 2)“ (slovník – úvod). Výklady jednotlivých hesel, příklady užití v praxi ani definici slovník neobsahuje.



Obrázek č. 6: Ukázka ze slovníku Školská jazykovědná terminologie



Obrázek č. 7: CD Slovník český jazyk – český znakový jazyk Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň ZŠ

2) Lexikologie pro základní školy [CD-ROM]. Praha: FF UK, 2003

Autor: FF UK

Rok vzniku: 2003

Pro koho je slovník určen: žáci základních škol pro sluchově postižené

Co slovník obsahuje: „CD-ROM má sloužit k výuce českého jazyka, hlavní část tvoří výklady základních lexikologických termínů: Slovo, Význam, Význam slovní, Význam gramatický, Části slova – kořen, předpona, přípona, koncovka, Tvoření slov – odvozování, zdrobněliny, skládání, zkracování, Slova příbuzná, Slova citově zabarvená, Slova citově nezabarvená, Slova mnohoznačná, Slova jednoznačná, Slova konkrétní, Slova abstraktní, Slova nadřazená a podřazená, Jména vlastní a obecná, Frazém“ (Lexikologie pro základní školy, online). Všechny termíny jsou vysvětleny v českém znakovém jazyce a ke každému je přiřazen česky psaný text a obrázky, které pomohou s pochopením hesla. **Na CD se nachází také slovník.**

Zpracování slovníkového hesla: Ke každému českému termínu je přiřazen ekvivalent v českém znakovém jazyce. Při zobrazení slovníkového hesla vidí žák termín produkovaný v českém znakovém jazyce a psanou podobu českého ekvivalentu. Výklady termínů jsou uvedeny na CD v jiné sekci (nejsou přímou součástí slovníku), příklad, definice či varianty CD neobsahuje.



Obrázek č. 8: Ukázka ze slovníku Lexikologie pro základní školy



Obrázek č. 9: CD Lexikologie pro základní školy

3) Terminologický slovník český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky

Autor: Mgr. Radka Nováková, Mgr. Lenka Okrouhlíková, Ph.D. a další

Rok vzniku: zatím nepublikováno

Pro koho je slovník určen: vysokoškolští studenti, tlumočníci a lektori českého znakového jazyka, učitelé neslyšících

Co slovník obsahuje: termíny používané ve výuce předmětů Úvod do sociolingvistiky a Úvod do psycholingvistiky na oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK

Zpracování slovníkového hesla: k českému termínu je přiřazen ekvivalent v českém znakovém jazyce a jeho výklad v obou jazycích

Náhled slovníku ani zpracovaného slovníkového hesla není možný, jelikož oficiální materiály zatím nejsou dostupné. Výše uvedené informace jsem získala z připravených podkladů, které mi byly poskytnuty autorkou materiálů.

V tomto slovníku se vzhledem k jeho užšímu zaměření nevyskytly žádné shody se zkoumaným materiálem, a proto ve výsledku nebylo možné ho zahrnout do následujícího přehledu zpracování jednotlivých znaků. Je však cenným návodem na to, jakým způsobem zpracovávat terminologii užívanou v rámci jednotlivých přístupů k jazyku a jeho zkoumání. V takto tematicky zaměřených materiálech je základní otázkou právě výběr relevantních pojmů a termínů pro ně.

3.4.2 Porovnání materiálu se slovníky

V následující tabulce jsou zaznamenány shody a rozdíly mezi termínem, jak ho použila tlumočnice v mnou zkoumaném materiálu, a jeho podobou ve dvou výše zmiňovaných slovnících. Je-li v tabulce uvedeno „shodné“, znamená to, že byl termín ve slovníku artikulován stejně jako v materiálu. Případné drobné odlišnosti, které však nebyly pro výzkum relevantní (např. obrácený znakový řetězec či použití pouze jedné ruky = 1R), jsou uváděny v závorkách. Značka „0“ vyjadřuje, že se daný termín ve slovníku nevyskytuje, a v případě, že byla artikulace ve slovníku odlišná, je uvedena v příslušném řádku.

Do tabulky jsem také potřebovala uvádět případy, kdy šlo o složeninu či opis. Ve složeninách jsem využívala znaménka „+“ (např. vlastní jméno = JMÉNO + PODMĚT + VLASTNÍ) a opisy jsem nechávala pouze jako glosy bez jakéhokoli znaménka (např. koncovka = SLOVO KONEC PŘIDAT).

Je důležité mít na paměti, že ani jeden ze slovníků není zamýšlen primárně pro vysokoškolské prostředí, a nemusí v něm být tedy zahrnuty všechny termíny použité právě ve výuce na vysoké škole. Druhý slovník se také soustředí jen na určitou část odborné terminologie.

TERMÍN	Slovník ČJ-ČZJ Školská jazykovědná terminologie	Lexikologie pro ZŠ
číslovka	shodné	0
duál	jiný tvar ruky – D ₆	0
dubleta	0	0
gramatika	shodné	0
izolační jazyk	0	0
jednotné číslo	shodné (obrácený znakový řád)	0
jmenný rod	shodné (obrácený znakový řád)	0
koncovka	SLOVO KONEC PŘIDAT	SLOVO + 3 × klf ³⁶ "koncovka"
množné číslo	shodné (obrácený znakový řád)	0
morfém	shodné	0
mužský rod	shodné (obrácený znakový řád)	0
neutrum	ROD + STŘEDNÍ	0
neživotnost	0	0
ohybné slovo	shodné	0
pád	shodné (1R)	0
podmět	shodné, ale mluvnická komponent "základ"	0
podstatné jméno	shodné (obrácený znakový řád)	0
předmět	shodné	0
přídavné jméno	shodné (obrácený znakový řád)	0
skloňování	jiný tvar ruky – A	0
slovní zásoba	shodné	0
slovotvorba	shodné	0
slovotvorná přípona	shodné	0
složenina	shodné ("složené slovo") ³⁷	SLOŽIT + SLOVO
souhláska	HLÁSKA B, T, N, atd.	0
struktura	shodné	0
syntax	VĚDA VĚTA ROZBOR	0
vlastní jméno	JMÉNO + PODMĚT + VLASTNÍ	0
vzor	shodné	0
zájmeno	shodné	0
zkratka	SLOVO + SZ "patřit" + ZKRATKA	ZKRATKA + SLOVO
ženský rod	shodné (obrácený znakový řád)	0
životnost	shodné	0

Tabulka č. 1: Porovnání materiálu se slovníky³⁸

³⁶ klf = klasifikátor.

³⁷ V prvním slovníku není zaveden termín „složenina“, ale „složené slovo“. Část „složené“ je ale artikulováno shodně, jako složenina ve videu z výuky, a proto jsem uvedla, že jde o shodu.

³⁸ Popisy artikulace znaků užitých ve výuce a printscreenů z videonahrávky jsou k nahlédnutí v Příloze I a III.

Ve slovníku **Školská jazyková terminologie** vidíme mnohé shody v artikulaci znaku, občas se ve slovníku vyskytl obrácený znakový sled, což může být ovšem dáno i ekvivalentem, který použila vyučující v českém jazyce a tlumočnice jím mohla být ovlivněná. U termínu PÁD najdeme ve slovníku jednoruční variantu, která je podle R. Novákové běžná, a nejedná se tedy o odlišný znak. U dvou termínů sledujeme změnu tvaru ruky – při produkci termínu DUÁL je ve slovníku použitý tvar ruky typický pro český znakový jazyk, kdežto v materiálu z výuky je tvar ruky ovlivněn cizím ZJ³⁹.

Nyní okomentuji odlišně artikulované termíny:

KONCOVKA – Ve výuce byl použit znak KONEC a klasifikátor, který naznačoval polohu koncovky a její délku (velikost)⁴⁰, ve slovníku byl navíc použit znak PŘIDAT. Domnívám se, že ve slovníku je termín realizován opisem.

NEUTRUM – Ve výuce byl artikulován znak STŘEDNÍ, ale mluvním komponentem bylo „neutrum“. Ve slovníku najdeme pod termínem neutrum znaky ROD + STŘEDNÍ. Domnívám se, že se tak děje, protože na základním stupni vzdělávání není obvyklé používání latinských názvů a po žácích není běžně vyžadováno, a proto je termín nahrazen českým ekvivalentem.

SOUHLÁSKA – Zatímco ve výuce byla použita složenina sestávající ze dvou kalků z českého jazyka, ve slovníku nalezneme opis, který byl dle názoru R. Novákové původním pro artikulaci tohoto termínu.

SYNTAX – Tlumočnice použila znak, ve slovníku najdeme opis. R. Nováková k tomuto uvedla, že by se měl používat právě opis, protože hojně používaný znak, který byl zachycen i ve výuce, je shodně artikulován jako termín GRAMATIKA. Rozlišení pak musí spočívat v mluvním komponentu a kontextu.

VLASTNÍ JMÉNO – Ve slovníkovém zpracování je mezi termíny JMÉNO a VLASTNÍ (takto byl znak artikulován i ve výuce) zařazen ještě PODMĚT. R. Nováková uvedla, že je to z důvodu spojení vlastního jména s první pádovou otázkou „Kdo? Co?“, jejíž pomocí se ve školské praxi i dnes zjišťuje právě podmět věty.

ZKRATKA – Ve výuce byl termín artikulován pouze jedním znakem ZKRATKA, ve slovníku bylo nejprve uvedeno, že se jedná o slovo, a poté podoba zkratky.

³⁹ Více informací o formální podobě termínu DUÁL v podkapitole 3.4.

⁴⁰ Byl použitý stejný znak jako pro termín SLOVO, ale rozpětí prstů bylo mnohem menší, aby bylo naznačeno, že koncovka je krátká.

Slovník **Lexikologie pro základní školu** je zaměřen pouze na specifickou oblast jazyka a mnou zkoumané video čítalo poměrně malé množství jednotek, vyskytly se v něm pouze tři termíny z videonahrávky. Nyní okomentuji odlišnosti, které se mezi mým materiálem a údaji ve slovnících objevily:

KONCOVKA – termín byl, stejně jako v prvním slovníku, artikulován odlišně než ve výuce. Artikulováno bylo SLOVO a poté bylo třikrát zopakováno umístění klasifikátoru koncovky, který ukazoval její umístění ve slově a délku.

SLOŽENINA – ve slovníku byl oproti artikulaci ve výuce navíc termín SLOVO

ZKRATKA – stejně jako u předchozího termínu, i k tomuto bylo přidáno ještě SLOVO.

Shrnutí:

Jak jsem již uváděla, vzhledem k povaze a množství materiálu nevyvozuji z tohoto srovnání žádné obecné závěry, ale mohu okomentovat vysledované tendence. Zejména u prvního slovníku můžeme vidět, že termíny z výuky jsou až na drobné výjimky ve slovníku zavedeny a většina z nich má stejnou podobu. Mohli bychom tedy mluvit, alespoň co se vzorku z videonahrávky týká, o tendenci ustalování lingvistické terminologie.

Dále je důležité, že se ve slovnících objevují opisy, což naznačuje určité rozlišování úrovní v užívané terminologii v závislosti na stupni vzdělávání. S vyšším stupněm vzdělávání se pojí také užívání latinské terminologie, které se v českém znakovém jazyce projevuje např. v mluvnickém komponentu (viz SYNTAX a NEUTRUM). Můžeme si také, alespoň se svého vzorku týče, všimnout, že se ve slovnících, které jsou určeny pro nižší stupně, více používají analytické způsoby vyjádření termínu – složenina, opis, než je tomu ve výuce na vysokoškolské půdě.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se věnovala odborné terminologii, zejména poté odborné terminologii českého znakového jazyka pro oblast lingvistiky. Na základě literatury jsem nejprve představila odborné názvosloví a vývoj odborného termínu. Poté následovala specifikace, co je rozuměno lingvistickým termínem a způsoby utváření odborného termínu v českém a českém znakovém jazyce.

Hlavním cílem mojí bakalářské práce bylo zanalyzovat vybrané termíny českého znakového jazyka z oblasti lingvistiky a prezentovat jejich přehled s informacemi o artikulaci znaku, formální podobě znaku, slovníkovém významu a dalších a následně je porovnat s ekvivalenty, které se nachází ve slovnících zpracovávajících lingvistickou terminologii. Jako výchozí materiál jsem zpracovala autentické znaky získané z videonahrávky předmětu Současný český jazyk I – morfologie, který byl vyučován na oboru Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Analýza doložila, kterými procesy, popsány v části výkladové, byly znaky ze zkoumaného vzorku utvářeny, a naznačila tak i to, které z těchto procesů se při tvorbě daných termínů uplatnily častěji. Je ale důležité znovu poznamenat, že šlo o vybrané znaky z jedné výuky, a kdyby byl materiál jiný, výsledky analýzy by mohly být odlišné.

Porovnání se slovníky přineslo zajímavé zjištění, totiž že ve slovníku Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň základních škol (Šůchová – Vysuček – Nováková, 2007) byly termíny vyexcerpované z videa ve velké míře zavedeny a velké množství se shoduje i v podobě znaku. V rámci porovnání se vzorkem z videonahrávky se tedy dá hovořit o tendenci ustalování lingvistické terminologie. Bylo také možné vysledovat určité tendence pojící se s rozdílným stupněm vzdělávání, a to větší výskyt opisů a složenin ve slovnících pro nižší stupeň vzdělávání nebo užívání prvků latinské terminologie na vysokoškolské půdě.

Moje poznatky by bylo potřebné rozšiřovat a postupně zmapovat maximální možné množství terminologie užívané v odborné lingvistické terminologii v českém znakovém jazyce. Vypracovaný přehled znaků by potom mohl být prakticky využitelný nejen na Ústavu jazyků a komunikace neslyšících. Nově příchozí tlumočník by mohl tento materiál využít v rámci svých příprav na tlumočení některého z lingvisticky zaměřených předmětů, studenti oboru Čeština v komunikaci neslyšících při upevňování znalosti hojně používaných znaků. V neposlední řadě by tento materiál mohl sloužit i pro učitele žáků a studentů s vadou sluchu.

Použitá literatura a zdroje:

BOZDĚCHOVÁ, I. *Současná terminologie: se zaměřením na kolokační termíny z lékařství*. V Praze: Karolinum, 2009. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 978-80-246-1539-4.

BRENNAN, M. *Productive Morphology in British Sign Language. Focus on the Role of Metaphors*. In: PRILLWITZ, S. (etc.), eds. *Current Trends in European Sign Language Research*. Hamburg 1990. ISBN 978-3-927731-03-5. [cit. z *Struktura a fungování znakového jazyka. Studijní materiály pro obor CNES*. Praha: Univerzita Karlova, 2007, s. 219–239.]

BROWN, K. *Encyclopedia of Language and Linguistic*. 2nd ed. New York: Elsevier Science, 2005. ISBN 978-0-08-044854-1.

ČECHOVÁ, M. *Čeština - řeč a jazyk*. 2., přeprac. vyd. Praha: ISV, 2000. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-85866-57-9.

ČECHOVÁ, M., STYBLÍK, V. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

HAUSENBLAS, K. *K specifickým rysům odborné terminologie*. In Bělič, J. (ed.), *Problémy marxistické jazykovědy*, 1962, 248–260.

HAVRÁNEK, B. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

HLADKÁ, Z. (2017): LEXIKALIZACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKALIZACE> (poslední přístup: 24. 7. 2018)

HORECKÝ, J. *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1956.

HUDÁKOVÁ, A. *Prstová abeceda pro tlumočníky*. 2. vyd., Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-96-3.

JANOTOVÁ, N., ŘEHÁKOVÁ, K. *Surdopedie. Komunikace sluchově postižených I*. Praha: SPN, PedF UK, 1990. ISBN 80-7066-004.

JEDLIČKA, A. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárněvědná a lingvistická*. 1948 (1949), s. 30–33.

JELÍNEK, M. *Odborná terminologie a jazyková kultura*. Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity, Brno. NÁRODNÍ KNIHOVNA, 14, 2003, č. 4, s. 212–217. Dostupné z: <https://docplayer.cz/7011230-Odborna-terminologie-a-jazykova-kultura-milan-jelinek-filozoficka-fakulta-masarykovy-univerzity-brno-212-narodni-knihovna-14-2003-c.html>

JELÍNEK, M., VEPŘEK J. (2017): METONYMIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/METONYMIE> (poslední přístup: 25. 7. 2018)

JOHNSTON, T.; SCHEMBRI, A. *Australian Sign Language. An Introduction to Sign Language Linguistics. Lexicon: the structure of Auslan vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press 2007, s. 124 – 136.

KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J., ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106484-X.

KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z., GREPL, M. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2., opr. [i.e. 4. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. ISBN 978-80-7106-624-8.

KARLÍKOVÁ, H. (2017): KALK. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.

KOPECKIJ, L. *O lexikálním plánu hospodářského jazyka*. Slovo a slovesnost, ročník 1 (1935), číslo 2, s. 120-122.

KUCHAŘOVÁ, L. *Znaky států v českém znakovém jazyce*. Speciální pedagogika. 2006, roč. 16, č. 3, s. 173–187.

KUCHAŘOVÁ, L. *Znaky států Evropy v českém znakovém jazyce*. Praha, 2006. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Lenka Okrouhlíková.

KUCHAŘOVÁ, L., KOHUTOVÁ, J. *Jazyk neslyšících: [informační a vzdělávací publikace o českém znakovém jazyce]*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, 97 s.

Lexikologie pro základní školy [CD-ROM]: Praha: FF UK [online]. 2003 [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <https://ujkn.ff.cuni.cz/cs/aktivity/cd-a-dvd-2/>

LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 3. vyd. dotisk. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. Učebnice. ISBN 80-244-0720-5.

MACUROVÁ, A. *Slovní zásoba a terminologie českého znakového jazyka*. Speciální pedagogika, 18, 2008a, č. 2, s. 138–148.

MACUROVÁ, A., NOVÁKOVÁ, R. *Poznáváme český znakový jazyk. Český znakový jazyk v kontaktu*. Speciální pedagogika, 18, 2008b, č. 4, s. 278–298.

MACUROVÁ, A. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. 2., opr. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008c. ISBN 978-80-87218-00-6.

MACUROVÁ, A. *Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky)*. Speciální pedagogika, 11, 2001, č. 2, s. 69–75.

MACUROVÁ, A. *Notační systém pro český znakový jazyk*.

MACHOVÁ, S. *Terminolografie*. In: *Manuál lexikografie*. H&H, Praha 1995, s. 137 – 157.

MATTHEWS, P. A. *Extending the Lexicon of Irish Sign Language (ISL)*. The Irish Yearbook of Applied Linguistics, 1996.

MATUŠKOVÁ, S. *Kalk v českém znakovém jazyce*. Praha, 2008. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Petr Vysuček.

MLADOVÁ, P. *Kompozita v českém znakovém jazyce*. Praha, 2009. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

NEKULA, M. (2017): VÝPŮJČKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.

NOVÁKOVÁ, R. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. Praha, 2009. Diplomová práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

NOVÁKOVÁ, R. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. [DVD] Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-18-5.

NOVÁKOVÁ, R.; VYSUČEK, P.; ŠUCHOVÁ, L., et al. *Slovník český jazyk - český znakový jazyk. Školská jazykovědná terminologie pro 1. a 2. stupeň ZŠ*. DVD. Praha: ÚČJTK FF UK, 2007.

NOVÁKOVÁ, R.; OKROUHLÍKOVÁ, L. et al. *Terminologický slovník český jazyk – český znakový jazyk k předmětům Úvod do psycholingvistiky a Úvod do sociolingvistiky*. DVD. Praha: ÚČJTK FF UK, v přípravě.

OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace znakových jazyků*. Speciální pedagogika. 2007, roč. 17, č. 3, s. 160–176.

POŠTOLKOVÁ, B. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984. Studie ČSAV, 1984, č. 21.

Průruční slovník jazyka českého. Praha: SPN, 1953.

RICHTÁROVÁ, E., kolektiv autorů. *Velký slovník cizích slov*. Český Těšín: Ing. Iveta Pallaiová, Pali, 2008. ISBN 978-80-903875-3-9.

ROUDNÝ, M. *Z historie českých definic odborného názvu*. *SaS* 38, 1977, 237–240.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1966.

SOCHOR, K. *Průručka o českém odborném názvosloví*. Praha: Československá akademie věd, 1955. Věda všem (ČSAV).

ŠEBESTA, K. *Od jazyka ke komunikaci: didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2005. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 80-246-0948-7.

TWILHAAR, J. N., Bogaerde, B.: *Concise Lexikon for Sign Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, 2016. ISBN: 978 90 272 1233 7.

VYSUČEK, P. *Tvoření nových znaků*. [Seminární práce]. Praha: FF UK, 2008.

WAGNEROVÁ, J., VOJTECHOVSKÝ R. *Úvod do studia znakových jazyků*. [Seminář]. Brno: Masarykova univerzita, Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky, 5. 12. 2013. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2014/SPUSZJ/um/SPUSZJ_08_-_Uvod_do_lexikologie_ZJ.pdf

WILBUR, B. R., Lafayette, W.: *Word-formation and sign languages*. In Müller, P. O. & I. Ohnheiser ad. (eds.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* 3, 2015, s. 2225–2251.

Přílohy

Příloha I

ČÍSLO ZNAKU	GLOSA PRO ZNAK/ MOŽNÁ GLOSA PRO ZNAK	POPIS ARTIKULACE	FORMÁLNÍ PODOBA	PŘEKLAD DO ČJ	SLOVNÍKOVÝ VÝZNAM
1	ČÍSLOVKA/ČÍSLO	1R, brada, tvar A ₀ , dlaň doleva, palec se dotýká, p. otevírání	sémanticky motivovaný znak	číslovka	druh (v češtině) ohebných slov, které označují počet, pořadí, díl celku, násobenost apod.
2	DUÁL	2R, obě akt., NP, L tvar C, dlaň k tělu, P tvar V, dlaň k tělu, L ruka níž, P p. dolů, vsunutí, L zavírání [Ě]	přejímka z jiného ZJ	duál	jmenná n. slovesná forma vyjadřující párovost n. podvojnost n. přísuzování slovesného děje podvojnému podmětu, číslo dvojné
3	DUBLETA/STRÍDAT	1R, NP, tvar V, dlaň dolů, p. prstů nahoru/dolů alt. opak.	přenášení významu	dubleta	dvojí podoba tvaru, obv. jen stylová lexikální varianta z páru, někdy daná i kolísáním ortografie, dvojtvar, srov. podoby významově neodlišené
4	GRAMATIKA	2R, obě akt., NP, obě tvar ɔ, dlaně dolů, vedle sebe, p. oddálení + kroucení	přejímka z jiného ZJ	gramatika	soubor prostředků a zákonů, podle nichž se slova obměňují a spojují ve větách; nauka o mluvnické stavbě jazyka

5	IZOLAČNÍ/OCHRANA	2R, obě akt., obě tvar B, L dlaň doprava, P dlaň doleva, vedle sebe, p. kroucení [L dlaň doleva, P dlaň doprava]	sémantický kalk	izolační (jazyk)	jazyk vyjadřující gramatické vztahy pomocnými, gramatickými slovy, slovosledem aj.
6	JEDNOTNÉ ČÍSLO/ JEDNOTKA + ČÍSLO	1R, NP, tvar A ₀ , dlaň k tělu, p. kroucení [tvar ,O]//1R, brada, tvar A, dlaň doleva, palec se dotýká, p. otevírání	složenina	jednotné číslo	jedna z aspoň dvou tříd čísla, vyjadřující jednot, a to obv. základním tvarem jména, u verba někdy i koncovkou
7	JMENNÝ ROD/JMÉNO + ROD	1R, čelo, tvar A, dlaň doleva, p. dolů a doprava krátce//2R, akt.+pas., NP, pas. tvar 5, dlaň nahoru, akt. tvar 5̂, dlaň dolů, pas. ruka níž, akt. p. dolů, kont. dlaň pas.	složenina	jmenný rod	gramatická kategorie substantiva, resp. jména lišící ho formálně na užší třídy, jejichž povaha se často projevuje zvl. v typu deklinace a shodě
8	KONCOVKA/KONEC	2R, akt.+pas., NP, obě tvar P, pas. dlaň doprava, akt. dlaň k tělu, pas. ruka níž, p. dolů, kont. délka pas. ukazováku	složenina (kalk z části struktury + klasifikátor)	koncovka	flektivní prvek, někdy shodný s morfémem, vyjadřující gramatickou funkci, resp. povahu slova, přidávaný na jeho konec n. za jeho kmen
9	MNOŽNÉ ČÍSLO/ MNOHO + ČÍSLO	1R, pod bradou, tvar B ₀ , dlaň dolů, p. doprava, kontakt brada//1R, brada, tvar A ₀ , dlaň doleva, palec se dotýká, p. otevírání	složenina	množné číslo	jedna z aspoň dvou tříd čísla vyjadřující mnohost, a to pomocí afixů n. lexikálně

10	MORFÉM	2R, akt.+pas., NP, pas. ruka tvar D, akt. tvar "W", dlaně dolů, pas. ruka níž, p. nahoru/dolů opak., kont. délka ukazováku	ikonicky motivovaný znak	morfém	zobecněná, nelineární, formálně-významová jednotka jazykové roviny
11	MUŽSKÝ ROD/MUŽ + ROD	1R, brada, tvar B, dlaň dolů, p.doleva, kont. brada//2R, akt.+pas., NP, pas. tvar B ₀ , dlaň nahoru, akt. tvar 5, dlaň dolů, p. dolů, kont. dlaň pas.	složenina	mužský rod	druh jmenného rodu (viz jmenný rod)
12	NEUTRUM/STŘEDNÍ	2R, akt.+pas., NP, pas. tvar 5, dlaň nahoru, akt. tvar B ₀ , dlaň od těla, pas. ruka níž, p. dolů opak., kont. dlaň pas.	znak STŘEDNÍ + změna mluvniho komponentu	neutrum	střední rod
13	NEŽIVÝ/ŽIVÝ + negace hlavou	2R, obě akt., hrud', obě tvar B, dlaně k tělu, p. oddálení/přiblížení opak., kont. hrud'+ negace hlavou	sémantický motivovaný znak	neživotnost/ neživotný	mužské substantivum neživotné
14	OHEBNÉ SLOVO/OHÝBAT + SLOVO	2R, obě akt., NP, obě tvar A, dlaně k tělu, p. dolů opak.//1R, ústa, tvar ruky C, dlaň k tělu, p. dopředu [dlaň od těla]	složenina (ohebné = sémantický kalk)	ohebné slovo	viz flexe: časování, skloňování, popř. i stupňování, ohýbání
15	PÁD/PADAT	2R, obě akt., NP, obě tvar 5, L dlaň doprava, P dlaň doleva, vedle sebe, L p. doprava+dolů, P p. doleva+dolů [dlaně dolů]	rozšiřování významu	pád	gramatická kategorie jména vyjadřující obv. koncovkami jeho místo a vztahy ve větě
















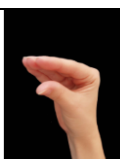






16	PODMĚT/ZÁKLAD	2R, akt.+pas., NP, pas. tvar $\overset{\text{m}}{\text{5}}$, dlaň nahoru, akt. tvar A , dlaň doleva, p. dolů, kontakt lokte akt. ruky s dlaní pas.	sémanticky motivovaný znak	podmět	větný člen tvořící s predikátem základní větnou dvojici spojenou vztahem predikace
17	PODSTATNÉ JMÉNO/ ZÁKLAD + JMÉNO	2R, akt.+pas., NP, pas. tvar $\overset{\text{m}}{\text{5}}$, dlaň nahoru, akt. tvar A , dlaň doleva, p. dolů, kontakt lokte akt. ruky s dlaní pas.//1R, čelo, tvar A_0 , dlaň doleva, p. dolů, doprava krátce	složenina (podstatné - sémanticky motivovaný znak)	podstatné jméno	základní a nejpočetnější pojmenovávací slovní druh označující různé entity, konkrétní i abstraktní
18	PŘEDMĚT	1R, NP, tvar O , dlaň nahoru, p. kruh. vert. po směru (má být 2R, stejný tvar, alt. p. – zde absence 2. ruky)	sémanticky motivovaný znak	předmět	větný člen rozvíjející hlavně predikátové verbum v rámci jeho pravé valence
19	PŘÍDAVNÉ JMÉNO/ PŘIDAT + JMÉNO	2R, akt.+pas., NP, obě tvar $\overset{\text{m}}{\text{B}}$, dlaně dolů, pas. níž, p. dopředu, kontakt zápěstí s hranou prstu pas.//1R, čelo, tvar A , dlaň doleva, p. dolů, doprava krátce	složenina (přídavné - kalk části struktury)	přídavné jméno	plnovýznamové slovo, které pojmenovává příznak substance a ve větě má primárně platnost přívlastku n. jmenného přísudku
20	SKLOŇOVÁNÍ/OHÝBAT	jiný znak: 2R, obě akt., NP, obě tvar B , L dlaň doprava, P dlaň doleva, vedle sebe, p. kroucení + dolů [dlaně dolů] opak.	ikonicky motivovaný znak	skloňování	soustava tvarů slova, kterými se vyjadřuje pád a číslo

21	SLOVNÍ ZÁSoba/ SLOVO + ZÁSoba	1R, ústa, tvar ruky C, dlaň k tělu, p. dopředu [dlaň od těla]//2R, obě akt., NP, obě tvar 5, L dlaň nahoru, P dlaň dolů, L ruka níž, p. oddálení/přiblížení opak.	složenina (vizuálně motivované SLOVO+ZÁSoba)	slovní zásoba	základní složka přirozeného jazyka, která je vystavena nejpronikavějším změnám, zejm. pod vlivem vnějších faktorů
22	SLOVOTVORBA/ SLOVO + VZNIKNOUT	1R, ústa, tvar C, dlaň k tělu, p. dopředu [dlaň od těla]//2R, obě akt., NP, obě tvar „A, dlaně dolů, p. kroucení + nahoru prudce [dlaně nahoru]	kalk z ČJ	slovotvorba	nejednotně chápaná disciplína, stojící na pomezí morfologie a lexikologie a zabývající se studiem utvářenosti slov
23	SLOVOTVORNÁ PŘÍPONA/ SLOVO + VZNIKNOUT + PŘÍPONA	1R, ústa, tvar C, dlaň k tělu, p. dopředu [dlaň od těla]//2R, obě akt., NP, obě tvar „A, dlaně dolů, p. kroucení + nahoru prudce [dlaně nahoru]//2R, obě akt., NP, obě tvar C, dlaně od těla, p. přiblížení, kont. hrana palce	složenina (kalk z ČJ + klasifikátor/motivovaný znak)	slovotvorná přípona	morfém sloužící k tvoření nového slova
24	SLOŽENINA/SLOŽIT	2R, obě akt., před obličejem, obě tvar B, L dlaň doprava, P dlaň doleva, p. přiblížení/oddálení + dolů opak.	motivovaný znak	složenina	složené slovo založené na kombinaci aspoň dvou slov n. kmenů v jediný lexém





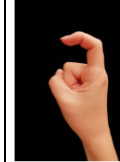
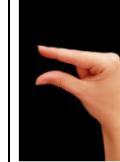



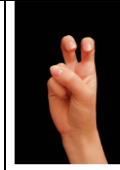





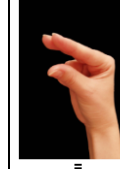




25	SOUHLÁSKA/SPOLU + HLÁSKA	2R, akt.+pas., NP, L tvar B, dlaň doprava, P tvar D _o , dlaň dolů, ruce vedle sebe, p. doleva + zavírání [Ď], kontakt dlaň pas.//2R, obě akt., krk, obě tvar Y, L dlaň doprava, P dlaň doleva, ruce vedle sebe, p. od těla/k tělu opak. simult.	složenina (2 kalky z ČJ)	souhláska	hláska, jejíž podstatou je šum, je zpravidla neslabikotvorná, v jazycích je jich více než samohlásek
26	STRUKTURA	2R, obě akt., NP, obě tvar 5, L dlaň doprava, P dlaň doleva, vedle sebe, p. kroucení nahoru + přiblížení, spojení	motivovaný znak	struktura	způsob složení, resp. uspořádání útvaru, tj. množina vztahů v daném útvaru
27	SYNTAX	2R, obě akt., NP, obě tvar 7, O, dlaň dolů, vedle sebe, p. oddálení + kroucení	ikonicky motivovaný znak	syntax	nauka o mluvnické stavbě věty a souvětí, o větných a souvětých výpovědích
28	VLASTNÍ JMÉNO/ VLASTNIT + JMÉNO	1R, L hrud', tvar D, dlaň dolů, p. k tělu opak., kontakt L hrud'//1R, čelo, tvar A, dlaň doleva, p. dolů, doprava krátce	složenina (2 kalky z ČJ)	vlastní jméno	jedno- n. víceslovné jméno substantivní povahy, s individuálním, jedinečným denotátem

29	VZOR/KOPIROVAT	2R, akt.+pas., NP, obě tvar 5, L dlaň doprava, prsty vzhůru, P dlaň doleva, prsty vzhůru, p. doprava + zavírání [tvar ě]	ikonicky motivovaný znak	vzor	systemová třída prvků libovolné roviny, založená na jejich společném rysu
30	ZÁJMENO/JMÉNO + ZÁSTUP	1R, čelo, tvar A ₀ , dlaň doleva, p. dolů, doprava krátce//2R, akt.+pas., NP, obě tvar B, pas. dlaň dolů, akt. dlaň nahoru, akt. níž, p. dopředu + dolů	složenina (JMÉNO+ZÁSTUP)	zájmeno	druh slov, která zastupují příslušné substantivum a adjektivum a ve větě mají platnost toho slovního druhu, který zastupují
31	ZKRATKA/KRÁTKÝ	2R, obě akt., NP, obě tvar D, L dlaň doprava, P dlaň doleva, vedle sebe, p. přiblížení	ikonicky motivovaný znak	zkratka	zpravidla nemá slovní povahu a koexistuje s nekondenzovanými pojmenováními
32	ŽENSKÝ ROD/ŽENA + ROD	1R, pravé ucho, tvar Ŕ, dlaň dopředu//2R, akt.+pas., NP, pas. tvar B, dlaň nahoru, akt. tvar 5, dlaň dolů, p. dolů, kont. dlaň pas.	složenina		druh jmenného rodu (viz jmenný rod)
33	ŽIVÝ	2R, obě akt., hrud', obě tvar B ₀ , dlaně k tělu, p. oddálení/přiblížení opak., kontakt s hrudí	sémanticky motivovaný znak	životnost/životný	životné substantivum mužského rodu

Příloha II⁴¹

základní tvar ruky	a) °	b) 1	c) ^	d) "	e) "'	f) =	g)	h)
zavřená ruka								
								
A	A ₀		Â					sA
skrčená ruka								
								
O								τO
								
C	C ₀	C ₁						
ruka s prsty u sebe								
								
B	B ₀	B ₁	B̂	B̂ ₁	B̂ ₂	B̄	B̄ ₀	τB̂
ruka s prsty od sebe								
								
5					5̣			
								
γ			γ̂					
prsty vztyčené ze zavřené dlaně								

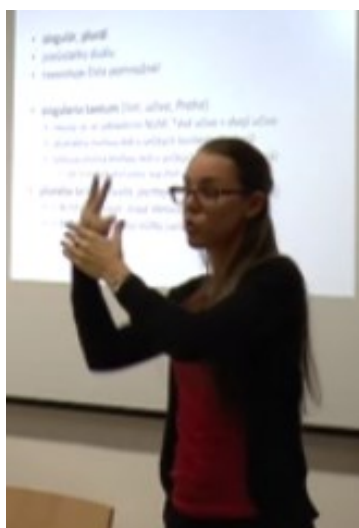
⁴¹ Tabulku poskytla v rámci Notačního systému pro český znakový jazyk L. Okrouhlíková.

 D	 D ₀		 Ď	 D̈	 D̈̄	 D̄	 D̈̄ ₀	
 V	 V ₀				 Ṿ̣̣		 Ṿ̣̣̄ ₀	
 P			 P̂	 P̈	 P̈̄	 P̄	 P̈̄ ₀	
 I								
 Y								
 R								

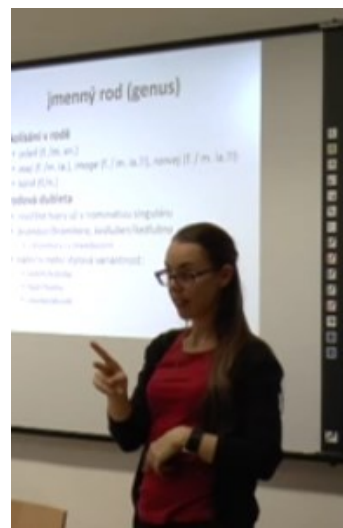
Příloha III



č. 1 ČÍSLOVKA



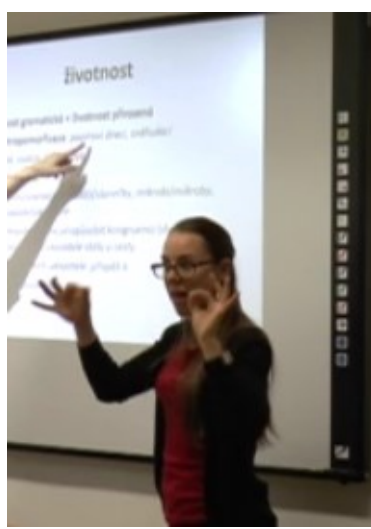
č. 2 DUÁL



č. 3 DUBLETA



č. 4 GRAMATIKA (1. část)



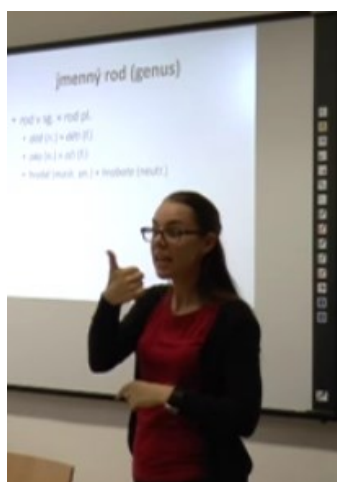
č. 4 GRAMATIKA (2. část)



č. 5 IZOLAČNÍ (1. část)



č. 5 IZOLAČNÍ (2. část)



č. 6 JEDNOTNÉ ČÍSLO (1. část)



č. 6 JEDNOTNÉ ČÍSLO (2. část)



č. 6 JEDNOTNÉ ČÍSLO (3. část)



č. 7 JMENNÝ ROD (1. část)



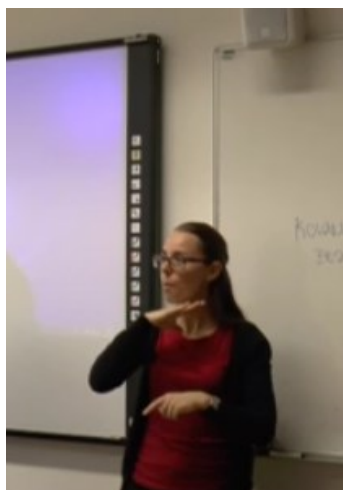
č. 7 JMENNÝ ROD (2. část)



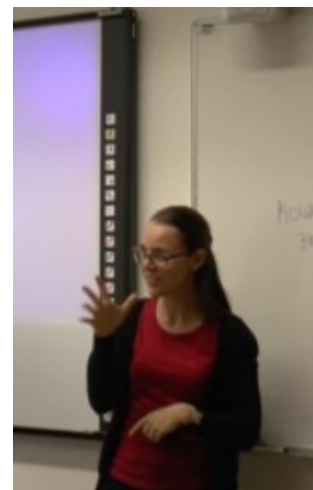
č. 8 KONCOVKA (1. část)



č. 8 KONCOVKA (2. část)



č. 9 MNOŽNÉ ČÍSLO (1. část)



č. 9 MNOŽNÉ ČÍSLO (2. část)



č. 10 MORFÉM



č. 11 MUŽSKÝ ROD (1. část)



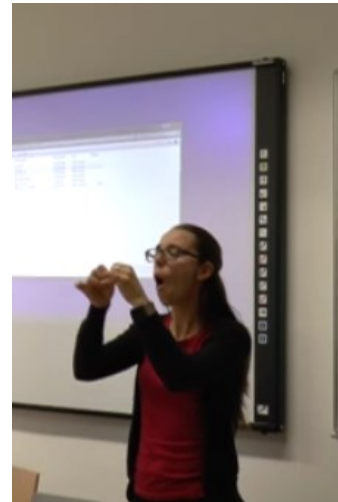
č. 11 MUŽSKÝ ROD (2. část)



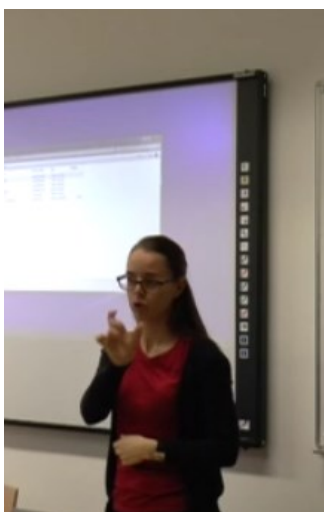
č. 12 NEUTRUM



č. 13 NEŽIVÝ



č. 14 OHEBNÉ SLOVO (1. část)



č. 14 OHEBNÉ SLOVO (2. část) č. 15 PÁD



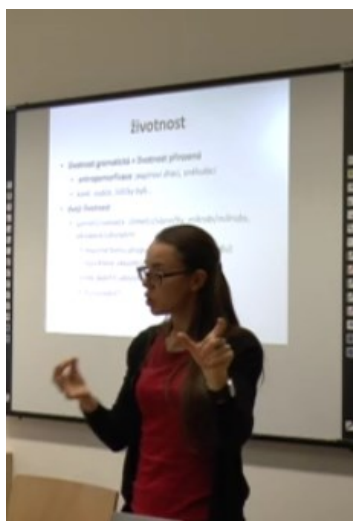
č. 16 PODMĚT



č. 17 PODSTATNÉ JMÉNO (1. část)



č. 17 PODSTATNÉ JMÉNO (2. část)



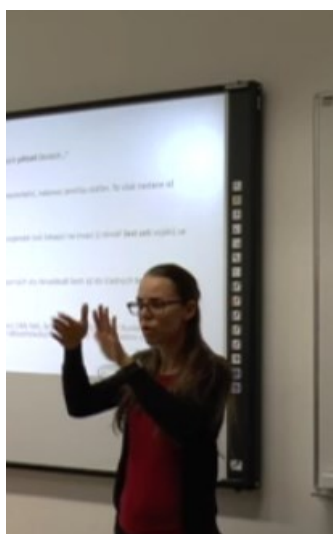
č. 18 PŘEDMĚT



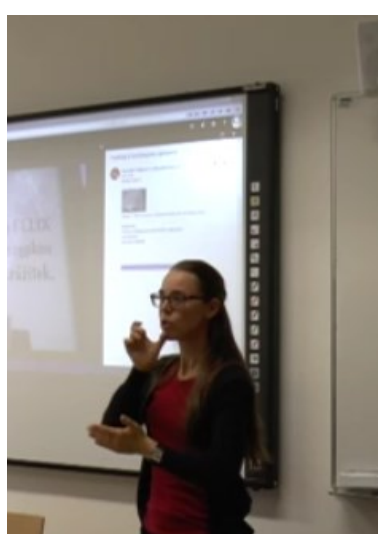
č. 19 PŘÍDAVNÉ JMÉNO (1. část)



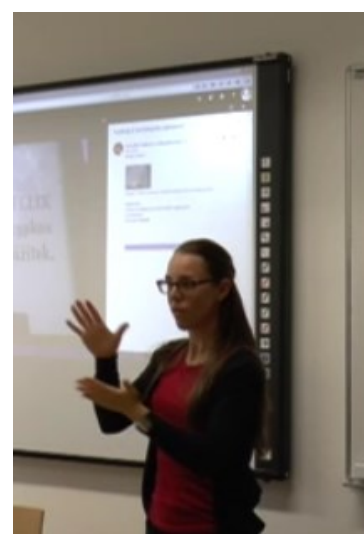
č. 19 PŘÍDAVNÉ JMÉNO (2. část)



č. 20 SKLOŇOVÁNÍ



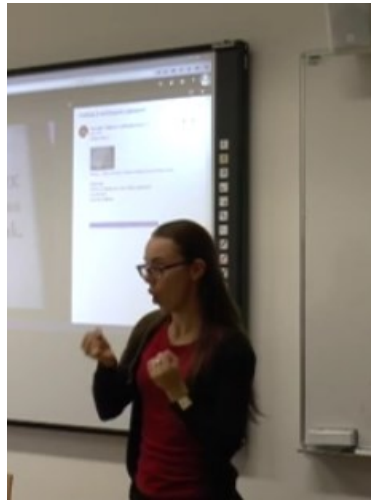
č. 21 SLOVNÍ ZÁSoba (1. část)



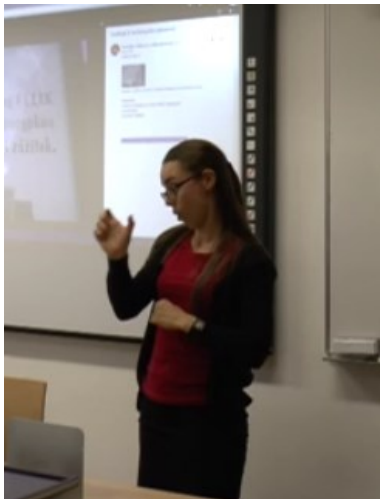
č. 21 SLOVNÍ ZÁSoba (2. část)



č. 22 SLOVOTVORBA (1. část)



č. 22 SLOVOTVORBA (2. část)



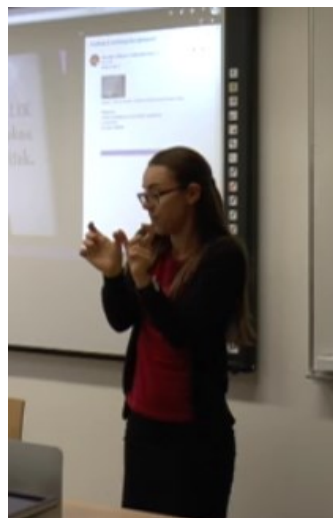
č. 23 SLOVOTV. PŘÍPONA (1. část)



č. 23 SLOVOTV. PŘÍPONA (2. část)



č. 23 SLOVOTV. PŘÍPONA (3. část)



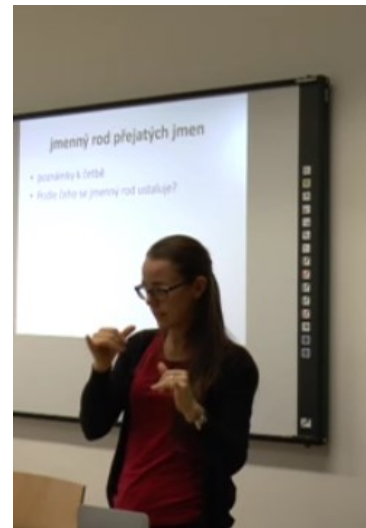
č. 23 SLOVOTV. PŘÍPONA (4. část)



č. 24 SLOŽENINA



č. 25 SOUHLÁSKA (1. část)



č. 25 SOUHLÁSKA (2. část)



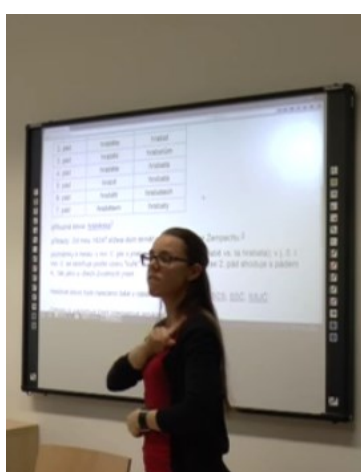
č. 26 STRUKTURA



č. 27 SYNTAX (1. část)



č. 27 SYNTAX (2. část)



č. 28 VLASTNÍ JMÉNO (1. část)



č. 28 VLASTNÍ JMÉNO (2. část)



č. 29 VZOR



č. 30 ZÁJMENO (1. část)



č. 30 ZÁJMENO (2. část)



č. 31 ZKRATKA



č. 32 ŽENSKÝ ROD (1. část)



č. 32 ŽENSKÝ ROD (2. část)



č. 33 ŽIVÝ

Příloha IV

Prohlašuji, že souhlasím, aby Lucie Schneiderová použila nahrávku z předmětu Současný český jazyk I – morfologie, konaného 18. 10. 2016 v rámci výuky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Ústavu jazyků a komunikace neslyšících, oboru Čeština v komunikaci neslyšících, a printscreeny vybraných znaků užitých v rámci tohoto předmětu pro výzkumné účely v rámci její bakalářské práce Znaková zásoba ČZJ v oblasti lingvistické terminologie. Jsem seznámena a souhlasím s tím, že printscreeny znaků, v celkovém počtu 33, budou otištěny ve výzkumné části bakalářské práce, a tedy veřejně přístupné.

V *Praze* dne *18.7. 2018*

Lachmanová
.....

Denisa Lachmanová